

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СХОДОЗНАВСТВА
Кафедра східної філології

Кваліфікаційна робота магістра
з філології на тему:

**СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ СЕМАНТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ
АСПЕКТУАЛЬНОСТІ В СУЧАСНИХ АРАБСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ
МОВАХ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ**

студентки групи МПар 55-18
факультету сходознавства
денної форми навчання
Освітньо-професійної програми
Галузевий переклад: арабська мова, англійська мова
Спеціальності: 035 Філологія
Спеціалізації: 035.060 Східні мови та літератури
(переклад включно), перша - арабська
Свистун Єлизавети Геннадіївни

Науковий керівник:
канд. філол. наук, доц. Лихошерстова М. Ю.

Допущено до захисту
«___» _____ року

Завідувач кафедри

Валігура О.Р.

(підпис)

Національна шкала
Кількість балів
Оцінка ЄКТС

Київ - 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	8
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КАТЕГОРІЇ АСПЕКТУАЛЬНОСТІ	8
1.1 Історія дослідження семантичної категорії аспектуальності у мовознавстві.....	8
1.2 Загальне семантичне визначення аспектуальності.....	11
1.3 Відмежування виду від інших елементів аспектуальності.....	13
1.4 Граматична категорія виду в арабській літературній мові.....	15
1.5 Розвиток категорії виду в українській мові.....	22
1.6 Tertium comparationis дослідження.....	30
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	33
РОЗДІЛ 2	35
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО- СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ АСПЕКТУАЛЬНОСТІ В ЗІСТАВНОМУ МОВОЗНАВСТВІ	35
2.1 Класифікація польових теорій у сучасній лінгвістиці.....	35
2.2 Категорійна ситуація.....	39
2.3 Структура функціонально-семантичного поля аспектуальності.....	40
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	42
РОЗДІЛ 3	44
СКЛАД І СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ АСПЕКТУАЛЬНОСТІ В АРАБСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	44
3.1 Ядро функціонально-семантичного поля аспектуальності в українській мові.....	44
3.2 Ядро функціонально-семантичного поля аспектуальності в арабській мові.....	47
3.3 Периферія функціонально-семантичного поля аспектуальності в українській мові.....	54
3.4 Периферія функціонально-семантичного поля аспектуальності в арабській мові.....	57
3.5 Зіставний аспект досліджуваних мов.....	60
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	63
ВИСНОВКИ	64
АНОТАЦІЯ	67
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	69

ВСТУП

Загальноновизнано, що базовими, найважливішими функціями мови є номінативна, комунікативна і когнітивна функції. У процесі мовленнєвої діяльності і той, хто говорить, і той, хто приймає інформацію бачать і інтерпретують ситуацію зсередини, в залежності від рівня розвитку, освіти, культури, володіння мовою, психологічного та емоційного стану, характеру. При цьому, використовуються різні мовленнєві засоби: лексичні, словотворчі, морфологічні, синтаксичні, контекстні (контекстуальні), текстові, інтонаційні, експресивно-емоційні і комбіновані.

Відповідно до принципу системності в мові всі ці вербальні засоби поділяються на окремі підсистеми, в рамках яких виділяються відповідні одиниці, класи і категорії, що дозволяють розкрити особливості форм і значень в рамках кожної з виділених підсистем. При такому підході аналіз значень концентрується в межах окремих граматичних одиниць, класів, категорій і, в

зв'язку з цим, як вказують основоположники вітчизняної теорії функціональної граматики і функціонально-семантичного підходу до мовленнєвих явищ, "комплексний розгляд подібних значень, які висловлюються різноструктурними засобами, стає можливим лише при виході за рамки основного типу опису за окремими рівнями". Тому одним з перспективних напрямків сучасної лінгвістики визнається вивчення різнорівневих мовленнєвих явищ на основі спільності їх функцій і засобів репрезентації в комплексі, коли кожен компонент системи мови розглядається в світлі його функціональної релевантності.

Грамматика, заснована на принципі єдності системно-структурного (системно-категоріального) і функціонального аспектів як єдиного цілого, називається функціональною граматиною. Вона досліджує закономірності функціонування граматичних одиниць, що передають зміст висловлювання у взаємодії з елементами різних рівнів мовленнєвої системи. Функції мовленнєвих засобів при цьому описуються в напрямку від "семантики до формальних засобів" в поєднанні з підходом "від форми до значення (функції)".

Термін "семантична категорія" передбачає наявність основних інваріантних категоріальних ознак (семантичних констант), які виступають в тих чи інших варіантах в мовленнєвих значеннях, виражених різнорівневими вербальними засобами - лексичними, словотворчими, морфологічними, синтаксичними, а також комбінованими: "Семантичні категорії граматики в їх співвідношеннях складають базу системного членування мовленнєвих значень і семантичних функцій на пересічній і взаємодіючій "області змісту".

Для семантичних категорій характерна симетричність і семантична варіативність, що становить необхідний компонент дослідження і опису функціонально-семантичних полів.

У функціональній граматиці поняття "функціонально-семантичне поле" визначається як явище, що представляє собою єдність граматичних і "стройових" лексичних одиниць, а також різних комбінованих засобів, взаємодіючих на основі спільності їх семантичних функцій. Зауважимо, що термін "функціонально-семантичне поле" вживається паралельно з терміном

"функціонально-семантична категорія", що підкреслює семантико-категоріальний аспект того ж предмета дослідження.

Вчені-аспектологи відзначають, що до найбільш поширених, в мовах світу до універсальних, семантичних категорій відноситься аспектуальність (Ю. С. Маслов, А. В. Бондарко, В. М. Павлов, Т. В. Булигіна, В. С. Храковский, М. А. Шелякін, К. А. Жупинін, А. А. Залізник, А. Д. Нмелєв і ін.).

Аспектуальність визначається як "семантична категоріальна ознака" характеру протікання та розподілу дії. Виражається вона взаємодіючими мовленнєвими засобами: морфологічними, синтаксичними, словотворчими, лексико-граматичними, лексичними і їх різноманітними поєднаннями, об'єднаними спільністю семантичних функцій, що належать до сфери аспектуальних відносин.

Актуальність дослідження визначається загальною спрямованістю сучасної лінгвістики на комплексний підхід до вивчення граматичних категорій дієслова з недостатнім і суперечливим тлумаченням питань, що належать до кола типології аспектуальної парадигми в арабській та українській мовах. Розробка вчення про вид на матеріалі сучасної української мови займалися О. О. Потебня, О. С. Мельничук, В. М. Русанівський, О. І. Бондар, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко, А. П. Загнітко, М. Я. Плющ, М. І. Калько, С. О. Соколова, М. В. Мірченко, О. І. Леута).

Що стосується граматичних категорій арабського дієслова, а також опозицій граматичних форм на основі аналізу функціонування дієслова в структурі пропозиції, то дані проблеми отримують своє висвітлення в роботах В. М. Мамедалієва, В. С. Храковської, Р. А. Етової.

У свою чергу, морфологічна і семантична характеристика дієслівних порід отримують своє висвітлення в монографіях, присвячених опису граматики арабської мови Н. В. Юшманова, Е. Н. Мішкурова, В. Е. Шагалом, А. А. Ковальова, Г. Ш. Шарбатова, К. П. Каспарі, У. Райта, а також у статтях В. М. Белкіна і В. С. Храковського.

Метою дослідження є встановлення спільних і відмінних рис у структурі, функціонуванні й вираженні категорій аспектуальності у неспоріднених різноструктурних мовах.

Поставлена мета передбачає вирішення наступних **завдань**:

1. визначення семантико-таксисного зв'язку між категоріями аспектуальності та темпоральності в арабській і українській мовах;
2. встановлення семантичного зв'язку категорії граничності дієслівної дії в межах категорій аспектуальності та темпоральності;
3. розроблення типологічної класифікації аспектуально-таксисних ситуацій одночасності й різночасності реалізації дій в арабській та українській мовах.

Об'єктом дослідження є семантична категорія аспектуальності в сучасних арабській та українській мовах.

Предметом дослідження є сукупність лексичних, граматичних і лексико-граматичних засобів, що слугують для реалізації у мовленні семантичної категорії аспектуальності.

Матеріалами дослідження послуговували приклади вживання арабських дієслів різних порід в художніх творах, пресі та документації, взяті в широкому контекстному оточенні, а також українські дієслова, які були взяті із джерел художньої літератури.

Методи дослідження. Досягнення поставленої мети та розв'язання конкретних завдань дослідження ґрунтується на використанні таких методів:

- семантичному та компонентному аналізах (для визначення семантичної структури категорії аспектуальності);
- описовому методі (для з'ясування характеру впливу граматичних і лексичних засобів на формування семантичної категорії аспектуальності в арабській і українській мовах);
- зіставному методі (для системного порівняння функціонування видо-часових форм в арабській мові та категорії виду в українській, а також аспектуально-таксисних ситуацій одночасності та різночасності в арабській і українській мовах).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше застосовується комплексний підхід до вивчення категорії аспектуальності та темпоральності у неспоріднених мовах. У дослідження опрацьовано схему міжмовного зіставного аналізу, описано методи вираження вищо-часових форм перфектного/імперфектного аспектів в арабській мові та доконаного/недоконаного аспекту в українській мові, досліджено лексико-граматичні засоби вираження категорій аспектуальності в арабській та українській мовах та встановлено спільні та відмінні риси в передачі аспектуально-таксисних ситуацій різночасності та повторюваності дії у мовах, що зіставляються.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що одержані результати, теоретичні положення, висновки можуть бути використаними під час читання курсів з арабської і української мов "Порівняльна типологія" (розділ "Граматика"), "Теоретична граматики" (розділи "Морфологія дієслова", "Речення"), "Лексикологія" (розділ "Семантична структура дієслів арабської мови"), "Письмовий/усний двосторонній переклад" (розділи "Граматичні трансформації при перекладі", "Переклад вищо-часових форм"), на заняттях з практичної граматики й у спецкурсах і курсах за вибором з арабської граматики, під час написання наукових праць із зіставної граматики арабської і української мов.

Апробація результатів дослідження проводилась на Міжнародній студентській науково-практичній конференції "Ad orbem per linguas". "До світу через мови" (КНЛУ, 20-22 березня 2019 р.). Тема доповіді: Специфіка функціонування семантичної категорії аспектуальності в сучасній арабській і українській мовах: зіставний аспект.

Структура роботи: робота складається зі вступу, основної частини, в яку входить три розділи та підрозділи, висновків до кожного розділу, загального висновку, анотації та списку літератури.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КАТЕГОРІЇ АСПЕКТУАЛЬНОСТІ

1.1 Історія дослідження семантичної категорії аспектуальності у мовознавстві

Аспектологія може бути визначена як галузь науки про граматичну будову і граматичну семантику мови, що вивчає категорію дієслівного виду (в міжнародній термінології "аспекту") і, ширше, всю "сферу аспектуальності", велику область мови, що включає крім виду різні інші явища, подібні або суміжні з видом в змістовному, функціонально-семантичному відношенні [9, с. 22].

Уже в античному світі усвідомлювалися аспектуальні класи (у Аристотеля - перше розмежування обмежених і необмежених дієслів) і деякі аспектуальні відмінності між дієслівними формами (Аполлоній Дискол в грецькій мові, Варрон в латинській мові). Однак більш пізні граматики розглядали відповідні дієслівні форми тільки як приватні підрозділи категорії часу, що надовго визначило трактування дієслова в західноєвропейській традиції і позначилося і в українській граматичній науці. Термін "вид" (грец. Eidos) зустрічається вже у Діонісія Фракійського, але позначає у нього відмінність "первинних" і похідних слів і деякі семантичні групи імен і дієслів, лише в частині випадків відповідні способам дії сучасної аспектології. Так само використовується термін "вид" в латинській граматиці Елія Доната, в граматичних творах, що існували в середні віки на Русі, і у Мелетія Смотрицького [1, с. 186].

Протистояння доконаного і недоконаного виду в слов'янському дієслові вперше відзначили чеські граматики XVII століття, особливо В. Я. Роса. Вони ж вперше описали морфологічний механізм слов'янського виду. На початку XIX століття В. Копітар говорить про доконаний і недоконаний вид, як про головну граматичну відмінність в слов'янському дієслові і вказує на відповідність слов'янським видам в давньогрецькій і романській мовах. Водночас починається розробка вчення про вид на матеріалі сучасної української мови (О. О. Потебні, О.С. Мельничука, В. М. Русанівського, О.І. Бондаря, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А.П. Грищенка, А. П. Загнітка, М. Я. Плющ, М. І. Калька, С. О. Соколової, М. В. Мірченка, О. І. Леути). Г. Курціус розробляє вчення про вид в давньогрецькій мові і принципово розмежує категорії часу і виду. Ф. Міклошич, А. А. Потебня, Г. К. Ульянов, Ф. Ф. Фортунатов закладають основи слов'янської порівняльної та історичної аспектології, С. Н. Шафранов, П. Размусен - основи порівняльної аспектології. У XIX столітті воно було обґрунтовано А. Бельо (на іспанському матеріалі) і Ф. Діцем. Вивчення відповідних фактів німецьких, й інших індоєвропейських мов пішло в XIX столітті, особливо у молодих граматистів, шляхом неправомірного прирівнювання граничності до слов'янського

доконаного виду (В. Штрейтберг і його школа). Лише на початку ХХ століття в роботах Х. Пе-Дерсу, А. Нурена і інших складається більш адекватна картина опозиції граничність/неграничність в германських мовах [54, с. 100].

У першій половині ХХ століття важливий внесок у вивчення виду дієслова внесли А. Мазон (вперше описав систему приватних видових значень),

С. О. Карцевский (диференційовано підійшов до різних морфологічних типів видових пар) і - в рамках розгорнутих описів граматичної системи мови - А. А. Шахматов, А. М. Пешковський, В. В. Виноградов. З'являються перші докладні дослідження категорії виду в інших слов'янських мовах. Важливий етап в розвитку аспектології був пов'язаний з розмежуванням виду і способу дії, розглянимо ще О.О. Потєбнею і сформульованим на матеріалі польської мови С. Агреллем (1908). Це розмежування дозволило чіткіше виділити вид як граматичну категорію, створило передумови для робіт із загальної аспектології (Е. Кошмидер і ін.) і постановило проблеми генезису слов'янського виду (Н. ван-Вейк і ін.). У 30-і рр. Р. О. Якобсон, спираючись на ідеї Ф.Ф. Фортунатова, О.О. Шахматова і О.М. Пешковського, висуває положення про привативний (визначається наявністю/відсутністю однієї риси) характер слов'янської видової опозиції і про маркування доконаного виду. Особлива лінія розвитку загальної аспектології представлена (головним чином стосовно французької мови) Г. Гійомом [54, с.120].

Із кінця 40-х рр. ХХ століття і в наступні десятиліття в слов'янській аспектології відбувається виділення аспектуально значущих класів і підкласів дієслівної лексики і відповідних семантичних типів видової співвідносності і неспіввідносності, досліджуються контекстуальні і ситуативні умови реалізації окремих видових значень, висувається важливе також для загальної та порівняльної аспектології поняття функціонально-семантичного поля аспектуальності, дебатується питання про ієрархії семантичних ознак виду, виявляється роль видових протиставлень організації тексту і відносини між видом і значенням визначеності/невизначеності іменної групи. Дослідження ведуться на матеріалі польської (В. Сьмех, А. Вежбицька і ін.), чеської (Ф.

Копечне і ін.), сербохорватської (Дж. Грубор), болгарської (Св. Іванчев, Ю. С. Маслов, В. Станков і ін.), старослов'янської (А. Дістав) і інших слов'янських мов. Проводяться міжслов'янські зіставлення (Е. Белічова-Кржіжкова, Х. Голтон, М. Деянова, Н. Телін) і роботи за генезисом слов'янського виду (П. С. Кузнецов, І. Німець) [39, с. 323].

До кола аспектологічних досліджень все ширше залучаються неіндоєвропейські мови - афразійські (Ф. Рундгрєн, Курілович), фінно-угорські (Б. А. Серебренніков і ін.), тюркські (Д. М. Насилов, А. А. Юлдашев, Л. Юхансон і ін.), монгольські, тунгусо-маньчжурські, кавказькі, баскська, корейська, китайська і ін. мови. У загальній аспектології інтенсивно дебатуються проблеми логічних основ аспектуальних опозицій в зв'язку з семантичної типології дієслів (З. Вендлер, А. А. Холодович, Т. В. Булигіна, Ф. Данеш), питання взаємодії виду з іншими граматичними категоріями і відповідними функціонально-семантичними полями. Розгорнулися роботи по зіставно-типологічній аспектуальності (С. Г. Андерссон, М. Вандрушка, Е. Даль) [60, с. 657].

1.2 Загальне семантичне визначення аспектуальності

Семантичне визначення категорії дієслівного виду та її відмежування від інших дієслівних категорій може бути сформульовано таким чином: дієслівний вид вказує "як протікає в часі або як розподіляється за часом" (А. М. Пешковський) позначене дієсловом "дія" . Таким чином, вид пов'язаний з поняттям часу, але на відміну від категорії дієслівного часу він має справу не з дійктивною темпоральною локалізацією зазначеної "дії", а з його внутрішньою темпоральною структурою як вона розуміється мовцем. Вид відображає "оцінку" мовцем часової структури самої дії. Не будучи дійктивною категорією, вид належить, проте, до категорій суб'єктивно-об'єктивних, "переважно інтерпретаційних", що встановлює той кут зору, під яким розглядається в формах мови об'єктивна позамова дійсність [60, с. 377].

Семантичне визначення виду, що походить від А. М. Пешковського, є, власне, загальним визначенням аспектуального значення і, таким чином, відноситься не тільки до виду, але і взагалі до аспектуальності. Проте для граматичної категорії виду як поняття загального мовознавства не слід шукати більш вузьких семантичних формулювань, наприклад, пов'язувати це поняття з ідеєю або межею дії, що так чи інакше тлумачиться або з протиставленням "лінеарності" і т.п.. Конкретний перелік аспектуальних значень, що втілюються в категорії виду в різних мовах світу, ще не виявлено лінгвістичними дослідженнями. Ясно тільки те, що доконаний і недоконаний вид української та інших слов'янських мов - хоча і досить типовий, але все ж лише окремий випадок дієслівного виду, представленого іноді більш-менш схожими, а іноді і досить несхожі граматичними опозиціями в багатьох інших мовах [49, с. 186].

Категорія виду в різних мовах характеризується різноманіттям не тільки зовнішніх форм свого вираження, але (що особливо важливо) і значним різноманіттям внутрішнього змісту [53, с. 11].

Іншими словами - ті чи інші значення протікання і розподілу дії у часі виражаються видовими категоріями багатьох мов, але в різних мовах ці значення конкретизуються в різних напрямках.

Підкреслимо ще, що в науковому описі категорії виду цю категорію слід відмежувати не тільки від дієслівного часу, але також і від виділеної порівняно недавно функціонально-семантичної категорії таксису. В рамках висловлювання мова найчастіше йде не про одну окрему дію (стан і т. д.), а про декілька або багато, тим чи іншим чином між собою пов'язаних (хронологічними, причинно-наслідковими та іншими співвідношеннями, відносинами контрасту і т. п.). Ці зв'язки відбиваються в специфічних зв'язках між предикатами - зв'язки, що становлять категорію таксису. Термін "таксис" був вперше запропонований Р. О. Якобсоном, згідно з визначенням якого "таксис характеризує факт, який повідомляється відносно іншого факту і безвідносно до моменту повідомлення". При цьому в першу чергу маються на

увазі хронологічні співвідношення (одночасність - передування - слідування), але також і логічні зв'язки між діями [63, с. 300].

У мовленні аспектуальні, темпоральні і таксисні значення тісно переплітаються один з одним, виступаючи як компоненти комплексного семантичного цілого.

Розвинену граматичну категорію таксису Р. О. Якобсон вбачає у нивхській (Гиляцькій) мові і (з посиланням на Б. Уорфа) в мові хопі. У багатьох мовах таксис об'єднаний в рамках однієї категорії або з часом, або з видом. Поєднання таксису і часу дає значення складної (дво-, а іноді і багатоступінчастої) тимчасової орієнтації, яка виражається в деяких мовах спеціальними формами, що входять в систему так званих відносних часів. Разом з тим таксисні значення одночасності, передування і проходження в часі регулярно виникають в результаті взаємодії видових форм, отже в деяких мовах вираз таксисних відносин може розглядатися як один з найважливіших функцій дієслівного виду. Тим самим категорія виду в багатьох випадках функціонально зближується з категорією відносних часів [60, с. 546].

1.3 Відмежування виду від інших елементів аспектуальності

Аспектуальність в цілому може бути визначена, використовуючи формулювання А. В. Бондарко, як "функціонально-семантична категорія", змістом якої "є характер протікання дії, а виразом - морфологічні, словотвірні та лексичні засоби за участю деяких синтаксичних елементів пропозиції". Аспектуальність об'єднує за ознакою подібності змісту різнорівневі і різнопланові засоби мови [60, с. 245]. Розмежувавши в попередньому викладі семантичні сфери аспектуальності, часу (темпоральна) і таксису, ми повинні провести тепер нове розмежування: потрібно відокремити вид як граматичну категорію від всіх інших елементів аспектуальності, що носять не чисто граматичний або не цілком граматичний характер. Якщо відмежування виду від часу і від таксису проводилося за допомогою семантичного критерію, тобто в плані змісту, то нове відмежування виду відноситься до плану вираження.

Йдеться перш за все про розрізненні "відкритої" та "прихованої" граматики, або про розрізненні чисто граматичних явищ і явищ "змішаних", лексико-граматичних, а також про розрізненні граматичних (морфологічних - в широкому сенсі слова) форм і синтаксичних поєднань [48, с. 15].

Відкритим (або чисто) граматичним протиставленням ми назвемо таке, яке тією чи іншою мірою відрізняється від лексичних відмінностей і - принаймні в значній частині випадків - виступає при збереженні лексичної тотожності, тобто здатне проявитися в рамках одного лексичного значення, як протиставлення словоформ однієї лексеми. Прикладами можуть служити категорії відмінка, числа, визначеності/невизначеності імені або іменної групи, категорії часу, способу, ступенів порівняння прикметників і прислівників і т. п.. Приховане граматичне протиставлення, навпаки, носить завжди змішаний, двоїстий, лексико-граматичний характер. Граматична відмінність тут завжди поєднана з лексичною, більш того - вона "захована" в лексичному значенні, як би підпорядкована йому [54, с. 154].

Про вид доречно говорити лише стосовно таких мов, в яких ті чи інші аспектуальні значення (тобто значення, що відносяться, згідно з визначенням, згаданим вище, до протікання і розподілу дієслівної дії в часі) отримують відкрите (або чисте) граматичне вираження, тобто в значній частині дієслівної лексики виступають як протиставлення словоформ одного дієслова. Таке внутрішнє лексичне граматичне протиставлення є морфологічним в широкому сенсі незалежно від того, втілюється воно в синтетичних або в аналітичних словоформах. У плані вираження воно глибоко відмінне як від явищ, що відносяться до області прихованої граматики, так і від рівного роду синтаксичних поєднань, які ще не перетворилися в аналітичні форми [65, с. 234].

Ті аспектуальні значення, які отримують приховане граматичне вираження, тобто виступають в якості категоріальних компонентів лексичного значення дієслів, складають систему аспектуальних класів і підкласів дієслівної лексики [62, с. 300].

Аспектуальні класи представлені такими групами, як дієслова дії та дієслова недії або граничні, неграничні і подвійні за ознакою граничності/неграничності дієслова [62, с. 303].

У деяких мовах розмежування дієслів дії, або динамічних, і дієслів недії (стану і відносин), або статичних, виступає дуже чітко. До статичних належать тут дієслова існування, положення тіла, емоційних станів і чуттєвого сприйняття, дієслова зі значеннями типу "спати", "не спати", "мовчати". Дослідники відзначають архаїчність структури статичних дієслів, бідність їх парадигми в порівнянні з парадигмою динамічних дієслів, їх близькість до імен [62, с. 310].

Дієслівний вид як граматична категорія існує хоча і в багатьох, але все ж не у всіх мовах. Але аспектуальне значення, так чи інакше виражене, представлене всюди. У ряді мов, таким чином, є аспектуальність без виду ("аспектуальність без аспекту") або, як її іноді називають, "акціональна". Але і в тих мовах, де є вид (і навіть в тих, де, як побачимо нижче, є кілька перехресних видових опозицій), звичайно, не всі аспектуальні значення виражаються тільки за допомогою виду; в вираженні цих значень завжди тією чи іншою мірою беруть участь і різні інші, окрім виду, елементи аспектуальності [5, с. 156].

1.4 Граматична категорія виду в арабській літературній мові

Дієслово, як об'єкт лінгвістичних досліджень, завжди привертало до себе увагу арабських традиційних авторів і європейських дослідників, що пояснюється його важливою роллю в мовній системі. Відомо, що дієслово в арабській мові за своєю семантикою передає дію або стан особи або предмета і виступає в реченні в якості присудка.

Незважаючи на відсутність монографічних досліджень цілком присвячених дієсловам, окремі проблеми, пов'язані з особливостями структури, а також функціонування арабського дієслова і його семантикою прямо або побічно отримують освітлення в роботах як вітчизняних, так і західних авторів.

Так, структура простої дієслівної основи і принципи виділення кореневих і позакореневих елементів описуються в працях А. Г. Белової, Г. М. Габучана, І. М. Дьяконова, С. С. Майзеля. Питання консонантності кореневої морфемі і граматичних значеннях голосних основи розглядаються в монографічних дослідженнях В. П. Старініна, Б. Н. Бачри, М. Бахлул, Д. Кована і статтях С. Х. Кямілева і А. Ю. Мілітарева [1, с. 208].

Що стосується граматичних категорій арабського дієслова, а також опозицій граматичних форм на основі аналізу функціонування дієслова в структурі пропозиції, то дані проблеми отримують своє висвітлення в роботах В. М. Мамедалієва, В. С. Храковської, Р. А. Етової [67, с. 15].

У свою чергу, морфологічна і семантична характеристика дієслівних порід отримують своє висвітлення в монографіях, присвячених опису граматики арабської мови Н. В. Юшманова, Е. Н. Мішкурова, В. Е. Шагалом, А. А. Ковальова, Г. Ш. Шарбатова, К. П. Каспарі, У. Райта, а також в статтях В. М. Белкіна і В. С. Храковського [67, с. 12].

Що стосується арабського синтаксису, в тому числі і взаємодії дієслова з іншими частинами мови, то дана проблематика висвітлюється в дослідженнях Д. В. Фролова, Б. М. Гранде, А. Г. Белової, Е. Н. Мішкурова. Ідея впливу семантики дієслова на кількість уживаних в мові граматичних форм останнього, а також на його функціонування в тому чи іншому синтаксичному оточенні обґрунтовується в роботі Р. А. Маркаряна. Проблемам складних синтаксичних конструкцій, що передають тимчасове оформлення арабського дієслова, присвячені роботи В. М. Мамедалієва, Р. А. Етової, а також статті А. А. Ковальова і Ф. А. Ісаєвої [59, с. 46].

Арабське дієслово є цілісною системою. Це проявляється у сукупності її морфологічних категорій.

Арабські граматисти вважали головною характеристикою дієслова те, що у ньому показаний "зв'язок дії з часом", тобто вони мали на увазі сукупність значень, оформлених морфологічно у вигляді предикативного зв'язку із граматичним суб'єктом і тією чи іншою мірою приурочених до певного часу.

Із граматичної точки зору арабське дієслово як система включає в себе наступні категорії:

1) час, а саме дві голосні основи, що розрізняються розподілом, серед яких одна вказує на дію або доконаний стан, і зазвичай називається перфектом (а також доконаним часом), а інша вказує на дію або стан, що розгортається (недоконана дія - імперфект), остання використовується також для утворення імперативу;

2) особа (перша, друга, третя);

3) число (однина, двоїна, множина);

4) стан в імперфекті (дійсний, умовний, а також так званий усічений з доволі широким охопленням значень (оптатив, юссив, умовне), а також дві форми посиленого стану;

5) активний та пасивний стани, що відрізняються внутрішніми змінами голосних;

6) ряд розширених основ, що утворилися або внутрішніми засобами (гемінація та редуплікація кореневих, довгота голосного), або зовнішніми (префікси, інфікси), або обома прийомами одночасно. Ці розширені основи змінюють певним чином значення початкової основи та надає їй додаткові значення або відтінки інтенсивності дії, багатократності, каузативності, зворотності, взаємності) [49, с. 126].

Арабські граматисти - засновники арабської граматичної системи - не мали спеціального терміну для позначення дієслівних порід. Вони використовували назву "первісний" для позначення простої нерозширеною основи і "збільшений" для розширених основ. Крім того, у багатьох випадках використовувались інші неспеціальні назви: "рід", "вид", "категорія" - для позначення різних груп дієслів та різних типів граматичних категорій [53, с. 10].

Всього у трьохбуквеного кореня нараховується до п'ятнадцяти порід, які приводяться у формі третьої особи однини перфекту.

У залежності від змісту речення дієслово може бути перекладене як форма доконаного виду українського дієслова, так і як форма недоконаного виду. Відсутність категорії виду компенсується іншими засобами.

Кількість дієслівних форм в арабській мові набагато перевершує кількість дієслівних форм в українській та багатьох інших мовах. Наприклад, якщо в українській мові в минулому часі ми маємо лише чотири форми: написав (ти, він), написала (вона, ти), написали (ми, вони, ви) і написало (наприклад, дитя), то в арабській мові на місці цих чотирьох форм активно використовуються 13: я написав, ти написав, ти написала, він написав, вона написала, ви (обидва) написали, вони (обидва) написали, вони (обидві) написали, ми написали, ви (чол. р.) написали, ви (жін. р.) написали, вони (чоловік. р.) написали і вони (жін. р.) написали [67, с. 13].

Арабське дієслово не має інфінітиву. Кожна дієслівна форма містить особовий займенник, який завжди ставиться в називному відмінку і в реченні є підметом. Цей займенник може бути прихованим або явним. Якщо він є явним, то ми завжди можемо вказати на цей займенник у вигляді певної літери у відповідній дієслівній формі. Якщо цей займенник є прихованим, то морфологічних ознак цього займенника в дієслівній формі ми не виявимо. Іншими словами, будь-яка дієслівна форма може бути представлена як пропозиція, тобто містить і підмет і присудок. Проте, поняття інфінітива в арабській мові є, і його можна зустріти, наприклад, в словниках, де значення дієслів даються у всіх мовах, як правило, в інфінітиві. І арабська мова в цьому випадку не є винятком. За інфінітив умовно приймається форма перфекта 3 особи однини чоловічого роду, тобто з усіх дієслівних форм перфекту і імперфекту ця форма є найпростішою. Наприклад, для дієслова **كتب** в словниках дається значення "писати", але в контексті ця форма може мати переклад "він писав".

Також, наприклад, дієслово "писати" ми можемо перекласти і як "він писав" і "він написав". У разі необхідності диференціації цих понять використовуються інші, в тому числі і синтаксичні засоби [67, с. 10].

За часом здійснення дії арабське дієслово може бути в минулому, теперішньому часі або в наказовому способі. Таким чином, на відміну від української мови наказовий спосіб входить в арабській мові не в категорію способу, яка теж є в арабській мові, а в категорію часу. І якщо проводити аналогію з українською мовою, то наказовий спосіб за логікою арабських граматистів можна зіставити з майбутнім часом. І дійсно, якщо ми скажемо "сідай", то це подія відбудеться в майбутньому, а на момент наказу людина або стоїть або лежить. Крім цього, самі поняття "минулий час" і "теперішній час" досить умовні по відношенню до дієслівних форм. В арабській мові краще вживати поняття "перфект", "імперфект" і "імператив". Дієслово в перфекті найчастіше висловлює минулий час, але в поєднанні, наприклад, з часткою "лям" воно дасть минулий час. Дієслово в імперфекті найчастіше висловлює теперішній або теперішньо-майбутній час, проте в певній синтаксичній конструкції умовного стану воно дасть чистий майбутній час [67, с. 6].

Дієслово в імперфекті в залежності від кінцевої флексії має три модифікації, які прийнято називати способами. Дієслівну форму з закінченням "у" (дамма) прийнято вважати дійсного способу, дієслівну форму з закінченням "а" (фатха) прийнято вважати умовним способом, а дієслівну форму без голосного закінчення (сукун) прийнято вважати умовним способом або найчастіше його називають усіченою формою дієслова. Назви ці до певної міри умовні. Термін "дійсного способу" виправданий тим, що цією формою виражається реальна дія, як і в інших мовах. Термін "умовний спосіб" для арабської мови вживається дещо в іншому сенсі, ніж для інших мов. Форма на фатху вживається в залежних пропозиціях як для вираження волі, бажання, так і для вираження наслідку і цілі. Що стосується назви "усічений спосіб", то ним позначається даний спосіб не з точки зору значення, а з точки зору форми [59, с. 46].

Зміну дієслова за способами можна зіставити зі зміною імен за відмінками. Можна навіть сказати, що імена і дієслова мають єдину систему словозміни. Термін "раф'ун" стосовно імені позначає називний відмінок, а стосовно дієслова - дійсний спосіб [37, с. 240].

Більш того, кінцева флексія в цій формі і для дієслова і для імені збігається і позначається "даммою", тобто "у". Термін "насбун" стосовно імені позначає знахідний відмінок, а стосовно дієслова - умовний спосіб, і позначається в обох випадках фатхою, тобто "а". І тільки в третій позиції закінчення імені та дієслова не збігаються. Родовий відмінок імені позначається кясрою, тобто "і". Усічений спосіб дієслова позначається відсутністю голосного закінчення, тобто сукуном, при цьому "сукун" ніколи не може бути закінченням в яких би то не було іменах [37, с. 247].

Серед існуючих в арабській мові дієслівних основ найдавнішими, висхідними ще з до-арабського періоду, треба вважати ті, які спільні з усіма семітськими мовами. Це - проста нерозширена основа, інтенсивна (посилена) і каузативна. Їх давнина підкріплюється порівнянням з хамітськими мовами, в яких існують основи для таких самих груп значень при аналогічних морфологічних прийомах. Різновиди розширених основ не були настільки загальним. Вони існували в діалектах, але не набули широкого поширення і з часом стали характерними лише для окремих сформованих мов. Можна вказати такі основи: основи з довгим першим голосним (III порода), часто вживані в південно-семітських мовах - арабській і ефіопській, а в північно-семітських зустрічаються лише у вигляді окремих рідкісних слів; основи з подовженим, комбінованим подвоєнням другого сильного кореневого [37, с. 250].

Можна сказати, що система дієслівних порід - основний інструмент словотворення в арабській мові, але далеко не єдиний. Ще одним способом словотвору є утворення нових слів за формулами. І тут теж приховані величезні можливості, яких немає в інших мовах. Саме поняття "утворення слів за формулами" в інших мовах відсутнє [36, с. 356].

Іншою особливістю арабської дієслівної системи є наявність спеціальних засобів посилення. Так, дієслово в імперфекті і імперативі може посилюватися приєднанням літери "нун", причому є поняття "легкий нун" (одна буква "нун") і "важкий нун" (подвоєна літера "нун"). Приєднання легкого нуна - це один рівень посилення, а приєднання важкого нуна - вищий рівень посилення. У сучасній арабській мові цей засіб посилення майже не вживається, однак він

завжди згадується у всіх арабських підручниках, а зустрічається іноді в класичних художніх творах, наприклад, у відомих казках "Тисяча і одна ніч". Для сучасної арабської мови більше характерні інші, частіше синтаксичні засоби посилення [37, с. 156].

Іншою особливістю арабської дієслівної системи є наявність неправильних дієслів. Якщо в складі кореня є буква хамза, яка пишеться на різних підставках, то це вже хамзовані дієслова, які діляться на дієслова початкової, серединній і кінцевої хамзи. Їх неправильність полягає в дотриманні правил правопису хамзи. Ці правила можна розділити на дві частини: основні правила та особливості правопису хамзи в різних позиціях (на початку слова, в середині слова і в кінці слова). У кожній з цих позицій ми виявляємо кілька окремих випадків. Таким чином, правопис всього лише однієї літери (хамзи) перетворюється у велику і складну тему [36, с 300].

Якщо в корені слова збіглися друга і третя коренева, то це вже подвоєні дієслова. При відмінюванні таких дієслів в одних дієслівних формах злиття однакових приголосних відбувається, а в інших - не відбувається, що визначається правилами злиття однакових приголосних.

Наявність великої кількості різних неправильних дієслів, при відмінюванні яких враховуються додаткові правила, створює великі труднощі для тих, хто вивчає арабську мову.

Пасивний стан в арабській мові є в першу чергу морфологічної категорією. Іншими словами, до пасивного стану відносяться дієслівні форми, утворені лише по певним моделям. Пасивне значення можуть мати і зворотні породи, але в багатьох випадках між пасивним значенням цих форм і пасивним значенням власне пасивного стану є значна різниця. В арабській мові в пасивному стані об'єкт дії є граматичним суб'єктом, а логічний суб'єкт не позначається або тому, що він взагалі невідомий, або тому, що на ньому не зосереджено увагу. Речення із пасивним станом типу "вправа написана студентом" не набули широкого поширення, тому що суб'єкт дії відомий. І якщо суб'єкт дії відомий, то речення буде оформлятися, як правило, дійсним станом, а не пасивним [36, с. 245].

Властивості арабського дієслова, історія розвитку його категорій має велике значення не тільки для розуміння процесу формування арабської мови, а й історії мовознавства в цілому.

1.5 Розвиток категорії виду в українській мові

Категорія виду властива українській та іншим слов'янським мовам. Семантичною ознакою категорії виду є протиставленість двох форм - dokonanoї і недokonanoї - за ознакою обмеженості і необмеженості тривання дії. Це одна з найскладніших категорій, оскільки вона належить одразу до двох мовних рівнів - словотвору і граматики. Тому її не одразу помітили вчені. Але коли вже виявили, то навколо неї розгорілися наукові суперечки, які не стихають і досі [42, с. 65].

У першій половині XIX століття такі дослідники слов'янських мов, як В. Копітар, А. Таппе, О. Болдирєв, М. Греч, О. Востоков, Я. Головацький та інші, розглядали вид дієслова як його окрему граматичну категорію. Більшість із них відносила вид до словотвірних категорій, але окремі граматисти, як, наприклад, О. Востоков, обстоювали морфологічний характер виду. XX століття принесло розуміння виду як дієслівної пари, компоненти якої ідентичні або дуже близькі семантично (В. Виноградов, А. Мазон, А. Беліч, Е. Кошмидер, О. Бондарко). Проте і досі поняття семантичної ідентичності компонентів видової пари трактується нерідко широко й довільно [42, с. 67].

У видовій парі переплелася взаємозалежність словотвору й морфології, що говорить про незавершеність процесу граматикизації виду. Формування всіх морфологічних моделей обов'язково проходить стадію словотворення, а остаточне їх становлення закріплюється в синтаксисі.

Граматична категорія виду - одна з найважливіших ознак дієслова. Вона виражає відношення дії до її внутрішньої межі. Процес протікання дії може мати різний характер. Одні дієслова означають дію, яка в часі її протікання обмежена, а інші - таку, час тривання якої необмежений. На цій основі в

українській мові визначається два види дієслова: доконаний і недоконаний [43, с. 36].

Дієслова доконаного виду означають дію з вказівкою на її обмеженість у часі, на її завершеність у минулому або в майбутньому, на її результативність. Саме тому дієслова доконаного виду вживаються в минулому і майбутньому часі, але зовсім не бувають у теперішньому.

Дієслова недоконаного виду означають дію без вказівки на обмеженість її тривання, на її завершеність (носити, читати, розвиватися). Вони вживаються у теперішньому, минулому і майбутньому часі.

Видові значення виражаються не закінченнями, а основою дієслова - афіксами, зміною голосного в основі і зміною наголосу.

Деякі мовознавці, зважаючи на це, думають, що дієслова різних видів є окремими словами, оскільки їх основи відмінні своєю будовою. Однак беззастережно погодитись з таким поглядом не можна, бо лексичне значення дієслів недоконаного і доконаного виду спільне, розрізняється в ньому лише відношення дії до характеру її протікання в часі, отже, дієслова недоконаного і доконаного виду становлять не два окремих слова, а різні граматичні форми того самого слова. Лише в деяких дієсловах афікси, змінюючи категорію виду, одночасно змінюють його лексичне значення і таким чином творять нове слово (писати - підписати, робити - заробити). Група таких дієслів порівняно невелика [45, с. 400].

У межах кожного виду - недоконаного і доконаного - в українській мові, крім основного, розрізняються і додаткові значення, які можна назвати різновидами категорії виду. Так, основним значенням дієслів недоконаного виду є вираження тривалості дії без обмеження її в часі (летіти, горіти, косити, володіти). Додатково ж вони можуть означати:

1) ритмічну повторюваність незавершеної дії, що супроводжує якусь іншу дію; такі дієслова найчастіше вживаються з префіксами при-, від- і суфіксами -ува-, -а- (-я-): приспівувати, причепурювати, причісувати, приплющувати, призбирувати, примовляти, відраховувати, відціджувати, відсовувати;

2) нерегулярну повторюваність дії, яка виникає час від часу; з цим значенням дієслова творяться здебільшого за допомогою префіксів на-, під-, по- та суфіксів -ува-, -а-: написувати, підписувати, нагострювати, наготовлювати, накопичувати, постукувати, покашлювати, поглядати, наглядати, набігати, підбігати;

3) у дієсловах на означення руху - протяжність дії у певному напрямі (брести, бігти, везти, вести, їхати, летіти) або повторюваність дії, яка означає необмежений рух (бігати, бродити, возити, водити, їздити, літати).

Дієслівні форми, що означають одноразову протяжну дію (так звані дуративні), більш конкретні за своїм змістом від форм, які означають повторювану дію (так званих ітеративних) [45, с. 341].

Значення протяжності і повторюваності дії найчастіше виражається чергуванням звуків в основі слова: нести - носити, мести - замітати, гонити - ганяти, котити - качати, пливти - плавати, їхати - їздити.

Всі дієслівні форми недоконаного виду, які означають повторюваність дії, іноді об'єднують спільною назвою - дієслова багатократного виду.

Основним значенням дієслів доконаного виду є вираження завершеності дії в певних межах (прочитав, зносив, збіг).

У межах доконаного виду можна виділити такі додаткові відтінки:

1) Вказівку на початок дії, обмеженої в часі: зашуміти, заспівати, загуркотіти, заговорити, покотитись, рушити

2) Тривалість завершеності дії: поспати, посидіти, простояти, побігати, повчитись.

3) Досягнення результату завершеності дії: вивчити, виконати, написати, зробити, проспівати, пробігти, добігти, доконати, розповісти.

4) Раптовість дії: грюкнути, стукнути, моргнути, ковтнути, сьорбнути, смикнути, війнути, гукнути, майнути, штовхнути (це значення надається вживанням суфікса -ну-).

5) Несподіваність або різкість одноразової завершеності дії: рубонутти, стуконутти, грюконутти, штовхонутти (це значення надається вживанням суфікса -ону-).

б) Багатократність обмеженої в часі дії: попереписувати, пороздавати, понаносити, перетаскати [45, с. 340].

Частина дієслів належить до двовидових: однією й тією ж формою виражається значення недоконаності й доконаності. Це переважно запозичені дієслова (абсорбувати, абстрагувати, авансувати, автоматизувати, авторизувати, адвербіалізувати, адресувати, акредитувати, амортизувати, анексувати, анутовати, акумулювати, апробувати).

Винятком є дієслова, від яких може бути утворена форма недоконаного виду за допомогою суфікса -овува- (мобілізувати, організувати), дієслова типу адмініструвати, диригувати, шефствувати, вібрувати, прогресувати й деякі інші, вживані тільки в значенні недоконаного виду, а також запозичені дієслова, здатні утворювати форму доконаного виду за допомогою префікса (редагувати - зредагувати, інтригувати - заінтригувати). Можливі й такі випадки, коли дієслово, здатне виражати однією формою обидва видові значення, також приєднує префікс, щоб значення доконаності виявляло себе виразніше, пор.: "Коли б що змінилося - напишу або телеграфую" (М. Коцюбинський- Агент зателеграфував Германові, як стоїть діло" (І. Франко) [45, с. 300].

До дієслів, що виражають обидва видові значення однією формою, належать і окремі незапозичені. Це розслідувати, мовити, веліти і женити. Два останні, правда, можуть утворювати форми доконаного виду і за допомогою префіксів: повеліти, оженити. Наприклад: "Вели сестрі моїй Фамдрі, щоб коржика мені спекла" (Т.Шевченко) - "Суд повелів, що зараз приймуть кару засуджені Нартал і Парвус" (Леся Українка) [45, с. 302].

Є досить значна частина дієслів, які завжди виступають у формі або тільки недоконаного, або тільки доконаного виду. Тільки у формі недоконаного виду вживаються, наприклад, дієслова лихоманити, температурити, марити, піклуватися, досліджуватися, шпигувати, імпонувати, тріумфувати, вібрувати, балансувати, даленіти тощо. Тільки доконаний вид мають, наприклад, дієслова розговоритися, розкритися, насидітися, наплакатися, попоходити тощо.

Протиставлення форм доконаного й недоконаного виду виявляє себе в словотворі дієприкметників. Активні дієприкметники теперішнього часу утворюються тільки від основ теперішнього часу. Активні дієприкметники минулого часу утворюються від основ інфінітива як доконаного, так і недоконаного виду неперехідних дієслів. Дієприкметники, утворені від дієслів недоконаного виду, втрачають ознаку дієслівності. Якщо вони її й зберігають, то тільки у співвідношенні з дієсловами доконаного виду [45, с. 350].

Те саме стосується і пасивних дієприкметників: якщо вони утворені від дієслів недоконаного виду, ознака дієслівності в них виражена слабо, що сприяє їх повній ад'єктивації.

В українській мові форми недоконаного і доконаного виду дієслова, за незначним винятком, співвідносні, парні. Форму недоконаного виду вважають основною, або початковою, від неї звичайно твориться форма доконаного (робити - зробити), хоч іноді в основі видової пари може бути форма доконаного виду, від якої твориться недоконаний вид (надписати - надписувати) [44, с. 32].

Засобами творення категорії виду виступають: префікси, суфікси, чергування голосних і приголосних у основі слова, наголос та суплетивізм.

1. Доконаний вид твориться від недоконаного найчастіше за допомогою таких префіксів:

в-; нести - внести, бити - вбити, колоти - вколоти, тиснути - втиснути, писати - вписати;

від-, од-: везти - відвезти, нести - віднести, бити - відбити, писати - відписати, одписати;

ви-: везти - вивезти, їхати - виїхати, казати - виказати, читати - вичитати, просити - випросити;

до-: нести - донести, робити - доробити, казати - доказати, бігти - добігти, їсти - доїсти;

з- (с-): різати - зрізати, бити - збити, косити - скосити, питати - спитати, писати - списати;

за-: чесати - зачесати, чарувати - зачарувати, хворіти - захворіти, стелити - застелити, писати - записати;

на-: молотити - намолотити, носити - наносити, мокнути - намокнути, лити - налити, писати - написати;

над- (наді-): ламати - надламати, пити - надпити, тесати - надтесати, писати - надписати, брати - надібрати;

о- (об-, обі-): світити - освітити, лити - облити, класти - обкласти, їздити - об'їздити, рвати - обірвати;

пере-: в'язати - перев'язати, групувати - перегрупувати, кроїти - перекроїти, лічити - перелічити, писати - переписати;

перед-: платити - передплатити, бачити - передбачити (за допомогою префікса перед- не тільки твориться форма доконаного виду від недоконаного, а й слову надається нове лексичне значення);

під- (піді-): нести - піднести, везти - підвезти, гріти - підігріти, іти - підійти, писати - підписати;

по-: жартувати - пожартувати, гріти-погріти, косити - покосити, їсти - поїсти, працювати - попрацювати;

при-: вести - привести, душити - придушити, крутити - прикрутити, міряти - приміряти, писати - приписати;

про-: бити - пробити, лізти - пролізти, летіти - пролетіти, горіти - прогоріти, їхати - проїхати;

роз- (розі-): бити - розбити, лити - розлити, мити - розмити, судити - розсудити, сіяти - розсіяти, брати - розібрати.

Префіксація в українській мові є найпоширенішим, найактивнішим засобом творення доконаного виду дієслів від недоконаного.

2. За допомогою суфіксів в українській мові творяться форми доконаного виду від недоконаного, а також і форми недоконаного виду від доконаного. Щодо вживання суфіксів розрізняються такі найпоширеніші видові пари дієслів:

а) Форми недоконаного виду мають суфікс -а- (-я-), а відповідні до них форми доконаного - суфікс -и-: кінчати - кінчити, лишати - лишити, рішати -

рішити. Безпрефіксні дієслова з співвідносними суфіксами -а и- становлять малопродуктивну видову пару їх. Частіше така відповідність спостерігається в дієсловах, вживаних з префіксами: привчати - привчити, прилучати - прилучити, помилятися - помилитися, догоджати - догодити, схилити - схилити, звільняти - звільнити, заробляти - заробити, захищати - захистити, ображати - образити, виступати - виступити, виробляти - виробити, виміряти - вимірити, вигасати - вигасити, виділяти - виділити.

б) Форми недоконаного виду вживаються з суфіксом -ува- (-юва-), а доконаного - з суфіксом -и-. Такі видові пари поширені лише в дієсловах з префіксами, напр.: скорочувати - скоротити, повторювати - повторити, поновлювати - поновити, замислюватися - замислитися.

в) Форми недоконаного виду вживаються з суфіксом -ува- (-юва-), а доконаного - з суфіксом -а- (-я-): прочитувати - прочитати, записувати - записати, замотувати - замотати, задумувати - задумати у підкопувати - підкопати, розплутувати - розплутати (ці пари теж можливі лише в дієсловах з префіксами).

г) Форми недоконаного виду із значенням багатократної дії мають суфікс -а- (-я-), а доконаного на означення одноразової раптової дії творяться від них суфіксом -ну-: грюкати - грюкнути, кликати - кликнути, махати - махнути, сьорбати - сьорбнути, хитати - хитнути, хлюпати - хлюпнути. Для посилення одноразової доконаної дії і надання їй відтінку згрублості вживають суфікс -ону-: грюконути, махонути, рвонути, трусонути. Дієслова доконаного виду з суфіксом -ну- (-ону-) вживаються як з префіксом, так і без нього: вибухнути, усміхнутися, струсонути, сіпонути.

д) Форми недоконаного виду мають суфікс -ва-, -та-, а доконаного - суфікс -ну-, який надає дієслову значення результативності: розвивати - розвинути, розгортати - розгорнути, впливати - вплинути.

е) Форма недоконаного виду вживається з суфіксом -ва-, а співвідносна з нею форма доконаного - без суфікса: забивати - забити, зашивати - зашити, випивати - випити, давати - дати, дівати - діти, розкривати - розкрити, наливати - налити.

є) Форма недоконаного виду має суфікс -а-, а співвідносна з нею форма доконаного виду вживається без суфікса: лягати - лягти, сідати-сісти, витирати - витерти, допомагати - допомогти, зберігати - зберегти.

3. Чергування голосних і приголосних в основі слова при творенні категорії виду відіграє допоміжну роль. Воно майже завжди поєднується з суфіксальним або префіксальним творенням видових пар дієслова.

В сучасній українській мові поширені такі чергування голосних в основі форм недоконаного і доконаного виду дієслів:

а) и в недоконаному виді чергується з випадним е в доконаному: умирати, витирати - умерти, витерти (умру, витру); вибирати - вибрати, збирати - зібрати (виберу, зберу);

б) о в недоконаному виді - з невідпадним е в доконаному: перевозити, переносити - перевезти, перенести;

в) і в недоконаному виді - з невідпадним е в доконаному: заплітати - заплести, зачіпати - зачепити, замітати - замести, випікати - випекти;

г) и в недоконаному виді - з і\ а в доконаному: сидіти - сісти, сяду.

В деяких дієсловах, супроводжуючи інші засоби вираження граматичної категорії виду, чергуються в основі такі приголосні:

к - ч: скакати - скочити, крикнути - кричати,

д - дж: зарядити - заряджати, догодити - догоджати;

зд - ждж: виїздити - виїжджати;

х - ш: сполохати - сполошити, рухати - рушити;

ст - щ: простити - прощати, мостити - вимощувати і ін.

4. За допомогою наголосу розрізняється категорія недоконаного й доконаного виду лише в окремих префіксованих дієсловах, наприклад: виносити - виносити, виходити - виходити, виміряти - виміряти, розкидати - розкидати, переносити - переносити, скликати - скликати.

Якщо в тексті не можна розпізнати дієслівну категорію виду, що твориться за допомогою наголосу, то наголос на письмі треба ставити обов'язково. Наприклад: "Сміливих і відважних пізнають у бою" (дієслово

пізнають - недоконаного виду, в теперішньому часі) і "Сміливих і відважних пізнають у бою" (дієслово пізнають - доконаного виду, в майбутньому часі).

5. В невеликій групі дієслів сучасної української мови доконаний і недоконаний вид розрізняються лексично, за допомогою суплетивних форм : брати - взяти, ловити - піймати.

В сучасній українській мові є ряд дієслів, що сполучають в собі значення як недоконаного, так і доконаного виду без будь-якої диференціації їх морфемного складу чи наголосу. До цього типу належать дієслова з суфіксом -ува- переважно іншомовного походження: атакувати, арештувати, гарантувати, електрифікувати, інтенсифікувати, конфіскувати, організувати, телеграфувати; обслідувати, наслідувати, воєнізувати, яровизувати, а також веліти, женити [45, с. 320].

Від таких дієслів вживаються форми теперішнього, майбутнього і минулого часу, їх видове, а разом з тим і часове граматичне значення розпізнається лише в контексті.

1.6 Tertium comparationis дослідження

Останнім часом контрастивна лінгвістика набуває статусу самостійної дисципліни, яка має на меті виявити специфічне та загальне в системах споріднених та неспоріднених мов. До міжмовного, зокрема українсько-арабського, зіставлення залучають одиниці різних рівнів мовних систем, а самі дослідження мовних явищ проводять у ракурсі теорій генеративної, референційної, когнітивної, функціональної лінгвістики, семіотики, соціолінгвістики, психолінгвістики тощо [41, с. 12].

Дослідження категорійних ознак при зіставленні двох неспоріднених мов може виявитися ефективним, бо абстрактна, узагальнена природа категорійної ознаки, може слугувати основою для зіставлення.

Об'єктом дослідження в нашому випадку є семантична категорія аспектуальності як ФСП, яка спирається на лексичні, морфологічні та

синтаксичні засоби вираження характеру протікання дії у часі. Отже, категорійною ознакою є "вид".

Аспектуальність відноситься до найбільш поширених в мовах світу категорій і є, на думку деяких мовознавців, більш універсальною, ніж навіть категорія часу, причому ці дві категорії виступають в якості сполученого аспектуально-темпорального комплексу. Аспектуальність є тим напрямком семантичних досліджень, яке останні десятиліття активно розвивається в області загального мовознавства або на матеріалі окремих мов [60, с. 400].

Метою даного дослідження є визначення специфіки аспектуальності як концепту, уточнення сутності граматичних значень і семантичних функцій, пов'язаних з його реалізацією.

При порівняльному і типологічному вивченні категорії аспектуальності категорія виду українського дієслова та арабського дієслова може розглядатися як свого роду лінгвістичний еталон, тобто відправною точкою, підставою для порівняння (*tertium comparationis*), так як в українській мові вона знаходить своє послідовне граматичне вираження.

Традиційне поняття виду охоплює як морфологічні, так і лексичні ознаки дієслова. В інших випадках під видом маються на увазі тільки граматичні ознаки, що дозволяють систематизувати в мові різні форми. Йдеться про такі випадки, в яких, як зазначав Ю.С. Маслов, певні аспектуальні значення регулярно виражаються за допомогою граматичних форм, парадигматично протилежні один одному [60, с. 395].

Аспектуальність розуміється нами як семантична категоріальна ознака, згідно А.М. Пешковському, це характер протікання і розподіл дії в часі, і в той же час як угруповання ФСП, об'єднане цією ознакою, згідно А.В. Бондарко [10, с. 200].

Аспектуальність - це функціонально-семантичне поле, яке конструюється взаємодіючими мовними засобами (морфологічними, синтаксичними, словотворчими, лексико-граматичними, лексичними і їх різноманітними поєднаннями), об'єднаними спільністю семантичних функцій, що належать до

сфери аспектуальних відношень, тобто відношень, зміст яких полягає в передачі характеру протікання та розподілу дії у часі [10, с. 205].

Функціонально-семантичне поле - угруповання граматичних і "стройових" лексичних одиниць, яке базується на певній семантичній категорії, а також різних комбінованих (лексико-синтаксичних і т.п.) засобів певної мови, взаємодіючих на основі спільності їх семантичних функцій.

Функціонально-семантична категорія аспектуальності охоплює різні засоби вираження характеру протікання дії. В українській мові, як і в інших слов'янських мовах, у якості морфологічного ядра даної категорії виступає дієслівний вид. Категорія виду визначається в українській граматиці як "система протиставлення один одному рядів форм дієслова: ряду форм дієслів, що позначають обмежену цілісну дію (дієслова доконаного), і ряду форм дієслів, що не мають ознаки обмеженої цілісної дії (дієслова недоконаного виду)" [10, с. 213].

Категорія виду арабського дієслова була і, мабуть, залишається предметом суперечок лінгвістів різних напрямів. Погляди вчених з цього приводу можна розділити на три групи:

- 1) вид не виділяється в окрему категорію арабського дієслова;
- 2) вид невіддільний від часу і є невід'ємною частиною видо-часової системи арабських дієслів;
- 3) вид і час є окремими граматичними категоріями арабського дієслова.

В системі часів арабського дієслова в дослідженні категорії виду неодноразово розглядалася кожна з груп форм: невизначених, тривалих, перфектних і перфектно-тривалих - як окремо, так і в протиставленні їх один одному. Проте, серед граматистів, що займаються цим питанням, немає єдності поглядів на видовий зміст цих форм, які трактуються в суто граматичному плані. Не тільки цілі групи часів трактуються дослідниками по-різному, але і в межах однієї групи різним формам нерідко пропонуються різні видові значення. В цілому питання полягає в тому, на підставі яких категоріальних ознак протиставляються групи форм невизначених тривалих, з одного боку, і невизначених перфектних - з іншого [10, с. 220].

Інша істотна відмінність категорії виду в українській та арабській мовах полягає в тому, що вони утворюють видову опозицію з протилежною спрямованістю членів в плані маркування / немаркування. В українській мові сильним, маркованим членом видової опозиції є доконаний вид (ДВ), так як, за влучним висловом А.В. Бондарко, "семантичний простір окремих значень ДВ має центровану, фокусовану структуру, ядром якої є основне значення", а НДВ, навпаки, "відрізняється структурою дифузійної, слабо центрованою".

Вид і час, безумовно, пов'язані категорії. Багатий спектр видових значень має форми загального вигляду, і спеціалізоване, вузьке значення характерно для форм тривалого виду. Однак, говорячи про те, що вид і час тісно пов'язані між собою, так як "видові морфологічні показники одночасно служать і тимчасовими показниками", слід мати на увазі різну формальну специфіку утворення тимчасових форм загального та тривалого видів [14, с. 698].

Якщо категорія виду в сучасній українській мові представлена формами двох видів - недоконаного і доконаного, то категорія часу - трьома формами часу в дієсловах недоконаного виду і двома формами в дієсловах доконаного виду.

Що стосується арабської мови, як уже говорилося раніше, в ході розвитку цієї мови категорія виду була втрачена, в зв'язку з чим постійно розвивалася категорія часу, яка в даний час представлена великою кількістю тимчасових форм.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

У першому розділі дослідження ми описали історію розвитку категорії аспектуальності та з'ясували способи її вираження в арабській та українській мовах.

Отже, ґрунтуючись на інформації, викладеній у першому розділі ми можемо дійти висновку, що аспектуальність у теорії функціональної граматики, визначається як семантична категоріальна ознака, що характеризує перебіг і

розподіл дії в часі, а також як угруповання функціонально-семантичних полів, об'єднаних цим значенням.

У сучасній вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці аспектуальність всебічно вивчена і як ієрархічно організована структура, і як взаємодія всіх складових компонентів цієї структури (роботи А. В. Бондарко, М. Я. Гловінського, О. К. Грекової, А. М. Ломова, Ю. С. Маслова, Е. В. Падучевої, Е. В. Петрухиної, О. П. Розсудової, Н. Б. Теліна, В. С. Храковскої та інших). При цьому саме дослідження функціонально-семантичної категорії аспектуальності побудовано на аналізі функціональних особливостей дієслів і дієслівних предикатів, так як саме в дієслові інтегровані основні засоби вираження аспектуальних значень: категорія дієслівного виду, способи дії, розряди граничних і неграничних дієслів. Оскільки кожне дієслово охарактеризоване з виду, для речень з дієслівним предикатом аспектуальна характеристика обов'язкова. У недієслівних реченнях, вираження аспектуальних ознак можливе, але не обов'язкове.

Також, з огляду на арабську мову, слід відзначити, що видова система арабського дієслова граматизована лише при поєднанні видової ознаки з таксисом. Однак цей факт не може свідчити про відсутність в цій мові власне категорії дієслівного виду.

Не зовсім вірним видається твердження, що вид в арабській мові не закріплений за особливими формами. Крім того, як вже зазначалося в лінгвістичній літературі, деякі граматичні категорії виступають як пов'язані. У дієслові сучасної арабської мови граматизоване вираження виду як характеристика протікання дії (його тривалості, закінченості, інтенсивності) виступає в рамках системи часів.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ АСПЕКТУАЛЬНОСТІ В ЗІСТАВНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

2.1 Класифікація польових теорій у сучасній лінгвістиці

Відношення "центр - периферія". Принцип "центр і периферія" поступово вкоренився в мовознавчій традиції. Цей принцип грає важливу роль у проведеному в працях В. В. Виноградова аналізі частин мови та граматичних категорій. Концепція В. В. Виноградова в повній мірі зберігає свою актуальність для сучасної теорії мовознавства, особливо для розробки проблем взаємодії граматичних категорій і лексики [19, с. 16].

Цікаві судження представників Празького лінгвістичного гуртка про співвідношення "центру і периферії" в мовленнєвій системі. На думку Ф. Данеша, "класи (і підкласи) елементів повинні розглядатися не як "ящики" з чіткими кордонами, а як структури з компактним ядром (центром) і поступовим переходом до дифузійної периферії, яка в свою чергу поступово переходить (проникає) в периферійну сферу найближчої категорії. У даному співвідношенні виділяються якісні та кількісні аспекти, елементи синхронії і діахронії. Відношення "центр-периферія" трактується як універсальна властивість мови, лінгвістична універсалія. Мається на увазі властивість, яка виявляється на різних рівнях мовленнєвої системи, а також в сфері мови, зокрема, на рівні функціональної перспективи висловлювання. Лише в світлі цього відношення "центр-периферія" може отримати системну значимість і такі поняття, як "нечіткість" і "невизначеність". Значимість поняття "нечіткість" як методологічного принципу першого рангу розкривається в статті

І. Неуступного [10, с. 13].

Серед інших робіт з даної проблеми хочу зробити посилання на статтю Б. А. Успенського і В. М. Живова, в якій співвідношення "центр-периферія" зв'язується з проблемою мовних універсалій.

До принципу "центр і периферія", континуальності, перетину системних об'єктів близька теорія польової структури. Як відомо, термін "поле" використовується в різних науках. Йдеться, звісно, про різні об'єкти і підходи до їх вивчення, однак можна виділити деякі загальні ознаки в інтерпретації даного терміну.

Термін "поле" заснований на метафорі, пов'язаний з ідеєю простору. У природних і гуманітарних науках вживання терміну "поле" означає, що мова йде про деяку сферу взаємодії елементів, об'єднаних спільністю певних ознак, наявністю певної структурної організації, що включає поступові переходи і часткові перетини. Можливі деякі аналогії, наприклад, таке поняття, як "перетин полів".

Риси "польового підходу" пов'язані з лінгвістичної традицією. Нерідко вчені, які не використовували термін "поле", помічали і аналізували багато з того, чим займається теорія польових структур (зокрема, теорією модальності В. В. Виноградова). Не маючи можливості зупинитися на ряді робіт, пов'язаних з теорією польової структури, обмежуся лише посиланнями і короткими зауваженнями. Е. В. Гулига і Е. І. Шендельс відзначають, що домінантою поля є конститuent:

- а) найбільш спеціалізований для вираження даного значення;
- б) передає його найбільш однозначно;
- в) систематично використовується.

Важливе значення має праця Г. С. Щура "Теорія поля в лінгвістиці". Заслуговують на увагу висловлені в ряді робіт судження про граматичне поле. З теорією поля пов'язані висловлювання А. Ф. Посіва про такі поняття, як "околиця", "межа", "принцип безперервності", "континуум значень", зокрема стосовно категорії відмінка. Згадані роботи зберігають свою значущість і у наш час [62, с. 300].

Теорія польової структури отримала цікаву інтерпретацію в працях В. Г. Адмоні. Найголовніше, що характеризує польову структуру, - це повнота і максимальна інтенсивність ознак в центрі структури та їх розрідженість і ослаблення на периферії. Як один з варіантів польової структури розглядається частковий збіг полів різних граматичних одиниць, тобто наявність у двох полів загального сегмента. Відзначається нерівномірна насиченість різних секторів периферії, більш-менш рівномірно віддалених від ядра, тими чи іншими ознаками даної одиниці. Ця периферія, що формується різними способами, асиметрична [1, с. 200].

Наявність польової структури В. Г. Адмоні пов'язує з множинністю і неоднорідністю ознак, властивих різним сторонам, формам і проявам розглянутих об'єктів. Звертається увага на те, що ознаки даного об'єкта зазвичай тією чи іншою мірою і в різних поєднаннях властиві й іншим предметам аналізу. У праці 1988 р. поняття польової структури поширюється на значення граматичних форм. Ці значення, як правило, мають польову будову. "Асиметрія між планом вираження і планом змісту проявляється тут у тому, що тільки у частині реалізацій граматичної форми певне узагальнене значення представлено чітко і однозначно, у той час як у інших реалізацій цієї граматичної форми дане узагальнене значення представлено нечітко, половинчасто або навіть взагалі відсутнє". Підкреслюється, що польова структура властива не тільки граматичним категоріям і формам, але і іншим мовленнєвим явищам. Мається на увазі певна сукупність взаємопов'язаних явищ, розташованих так, що одне знаходиться в центрі того простору, яке зайняте цими явищами, а решта групується навколо нього, співвідносячись і тим самим зчіплюючись один з одним наявністю багатьох смислових і формальних ознак, тобто знаходяться на периферії". Говорячи про термін "поле" в застосуванні до граматичним категоріям, В. Г. Адмоні відзначає ряд схожих рис, що виправдовують перенесення до мовознавства поняття, запозиченого з фізики: "наявність в граматичній категорії центру і периферії, зіткнення і взаємодію провінцій суміжних полів, різна ступінь зчеплення компонентів поля" [1, с. 204].

У роботах В. Г. Адмоні міститься цілісна і детальна характеристика найбільш істотних сторін розглянутого аспекту системно-структурних відношень у мові. Цю характеристику, багато елементів якої було визначено вже в праці 1964 р. важливо враховувати в наш час, зокрема, для більш точного розуміння, який був відомий в науці, і нового в сучасних роботах, пов'язаних з "прототипним підходом" [1, с. 150].

Із робіт інших авторів з теорії польової структури виділимо праці В. М. Павлова. У праці 1996 р. у центрі уваги знаходяться такі питання, як польовий принцип будови мовленнєвої системи, поле як втілення континуального початку в мовленнєвій системі і проблема класифікації її одиниць. Обговорювані теоретичні принципи реалізуються в аналізі словосполучення, складного і афіксально-похідного слова в їх відношенні до синтаксису і лексики, при розгляді переходів між розрядами якісних і відносних прикметників [6, с. 100].

У моделі функціональної граматики принцип поля грає важливу роль в аналізі семантичних категорій в їх мовленнєвій інтерпретації.

Виділяються два основних структурних типу функціонально-семантичного поля (ФСП): моноцентричні і поліцентричні. Моноцентричний тип структури ФСП найбільш чітко представлений полями, в центрі яких знаходиться певна граматична категорія, що концентрує в цілісній системі найбільш спеціалізоване і найбільш регулярне вираження даного кола функцій. Поліцентричними є такі поля, як таксисні, якісні, кількісні, посесивні, локативні, буттеві. Граматика, що базується на принципі поля, має можливість інтегрувати в єдину систему ті мовні засоби, які в традиційній граматиці виявляються розділеними в залежності від їх приналежності до тієї чи іншої формальної підсистеми. Наприклад, інтеграція різних мовних засобів у рамках поля таксису [9, с. 13].

Співвідношення центру і периферії ФСП характеризується сукупністю наступних характеристик: 1) максимальна концентрація базисних семантичних ознак, що визначають якісну специфіку даного ФСП (центр), розрідженість таких ознак (периферія); 2) зосередження зв'язків, участь в максимальній

кількості опозицій (центр), розосередження "сітки зв'язків", їх ослаблення, прояв тією чи іншою мірою ізольованості (периферія); 3) найбільша спеціалізованість даного мовленнєвого засобу або системи таких засобів для реалізації певних семантичних функцій (центр), менший ступінь спеціалізації (периферія); 4) регулярність функціонування даного мовленнєвого засобу або комплексу засобів (центр) нерегулярність або менший ступінь регулярності, менший вжиткового (периферія). Розглядаються такі питання, як ієрархія ознак центру і периферії, поступовість переходів від центру до периферії, часткові перетини ФСП, загальні сегменти [3, с. 20].

У даній системі функціональної граматики виділені наступні угруповання ФСП:

1) ФСП з предикативним ядром: аспектуальність, тимчасова локалізованість, таксис, темпоральність, модальність, персональність;

2) ФСП з суб'єктно-об'єктним ядром: суб'єктність, об'єктність, комунікативна перспектива висловлювання, визначеність/невизначеність;

3) ФСП з якісно-кількісними ядром: якісні, кількісні;

4) ФСП з предикативно-обставинним ядром: локативні, буттєві, посесивні, обумовлені (комплекс полів умови, причини, цілі, наслідків).

Система ФСП аналізується в шеститомній колективній праці "Теорія функціональної граматики". Даний напрямок функціонально-граматичних досліджень також представлено в колективних монографіях [3, с. 13].

2.2 Категорійна ситуація

Поняття ФСП співвідноситься з поняттям "категоріальна ситуація" (КС). Мається на увазі типова змістовна структура, яка:

а) представляє собою один з аспектів переданої висловом загальної сигніфікативної (семантичної) ситуації,

б) базується на певній семантичній категорії і відповідному полі,

в) інтерпретується як родове поняття, по відношенню до якого аспектуальні, темпоральні та інші подібні ситуації є поняттями видовими.

Поняття КС безпосередньо пов'язане з принципом польової структури. В даному випадку предметом аналізу є структура типових ситуацій і їх варіантів, які виступають у мовленні. Значимість поняття КС в даній моделі функціональної граматики не менше істотна, ніж роль поняття ФСП [13, с. 124].

Теорія КС є продовженням і розвитком теорії ФСП. Коли мова йде про ФСП, про його компоненти і зв'язки між ними, про структуру поля, то мається на увазі поле в абстрактному парадигматичному просторі мовленнєвої системи. Що ж стосується КС, то це поняття орієнтоване на реалізацію елементів даного поля в мові, в висловлюванні, на закономірності і типах функціонування розглянутих мовленнєвих одиниць. Поняття КС широко використовується в серії "Теорія функціональної граматики" [13, с. 158].

З категорійною ситуацією пов'язують "гру" семантичних елементів, що варіюються в мові з системними константами, семантичними категоріями, що лежать в основі ФСП даної мови. Тим самим КС стає одним з понять, спрямованих на аналіз системи мови. Конкретно-мовленнєвий аспект семантики висловлювання зв'язується з аспектом системно-мовленнєвим, системно-категоріальним [19, с. 12].

У подальшій перспективі розвитку теорії поля в граматиці особливо істотним представляється детальне обґрунтування критеріїв встановлення ознак, на основі яких визначається тип структури поля, співвідношення центральних і периферійних компонентів. Необхідна спеціальна розробка методів аналізу перетинів досліджуваних полів.

2.3 Структура функціонально-семантичного поля аспектуальності

Функціонально-семантичні поля, розкриваючи різноманітні зв'язки мовних одиниць, є найбільш повним і адекватним відображенням функціонально-семантичної системи мови з її складною ієрархічною структурою. Лінгвістична типологія може досліджувати ступінь структурної близькості мов незалежно від їх спорідненості. Як зазначає В.М. Ярцева, "метою типологічного опису мов світу є виявлення подібних і різних рис, що

характеризують їх системи. Типологічний метод має справу з зіставленням, на основі якого виявляються ізоморфні і аломорфні риси цілих систем, підсистем і мікросистем досліджуваних мов" [19, с. 13].

При здійсненні аналізу тих чи інших сторін структури мови виявлені факти свідчать про те, що в самих різних мовах, як генетично споріднених, так і неспоріднених, "ми постійно знаходимо однакові властивості, однакові зміни, однакові історичні процеси".

Розуміння специфіки мовленнєвого кодування світу дозволяє глибше дослідити культурні установки, ніж безпосередній аналіз культурних проявів. Виходячи з цього положення, для зіставлення були обрані мови, які генетично належать до різних мовних сімей: українська мова і арабська мова.

Українська і арабська мови є різноструктурними неспорідненими мовами. "Зіставляючи українську мову з вкрай далекою від неї за будовою мовами, при цьому постійно стикаємося з фактами, що вказують не просто на відмінності в характері оформлення висловлювання, а й на відому розбіжність в способі семантичної і семантико-граматичної категоризації дійсності" [60, с. 765].

Українська мова, як найбільш яскравий представник мов флективного типу з чітко вираженими типологічними ознаками, виступає в якості мови-еталону, в зіставленні з яким проявляються типологічні риси арабської мови. Таке контрастивне зіставлення двох мов дозволяє виявити специфічні типологічні особливості сучасної літературної арабської мови, які, в свою чергу, підтверджують ідею видатного лінгвіста Ф.Ф. Фортунатова про приналежність даної мови до зовсім особливого флективно-аглютинативного типу [50, с. 15].

Як відомо, спільною рисою української мови та інших слов'янських мов, є частотний вираз в рамках дієслівної лексеми за допомогою словотворчих засобів аспектуальних характеристик дії - просторових, кількісних, фазово-тимчасових (способи дії) і ін. Але серед них особливе місце займає оціночна характеристика [42, с. 35].

Хоча мови, які зіставляються, є генетично несумісними, обидві вони мають багату морфологію, в якій центральне місце займає дієслово, що

характеризується різноманіттям граматичних категорій і лексико-граматичних розрядів в рамках цих категорій.

В українській та арабській мовах дієслово є величезним класом знаменних слів, будучи самою складною, різноманітною і гнучкою в морфологічному відношенні і самої ємкою за своєю семантикою частиною мови. Українське дієслово відрізняється винятковою складністю свого змісту, різноманітністю граматичних категорій і форм, багатством парадигматичних і синтагматичних зв'язків. "Дієслово, - писав академік В.В. Виноградов, - найскладніша і ємна граматична категорія". Дієслово найбільш конструктивне у порівнянні з усіма іншими категоріями частин мови. Дієслівні конструкції мають вирішальний вплив на іменні словосполучення і пропозиції. Воно морфологічно відмежоване від інших граматичних класів: його парадигма відрізняється від парадигм інших частин мови завдяки специфічним дієслівним категоріям часу, способу і виду [16, с. 45].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Отже, після проведенного дослідження у другому розділі, ми можемо зробити висновок, що семантичним ядром ФСП аспектуальності є дієслівний вид. Дієслова ДВ представляють дію як обмежену внутрішньою межею, цілісну систему, дієслова НДВ не марковані за цими ознаками. Таким чином, аспектуальні значення проявляються не тільки в висловлюванні, а й в дієслівних лексемах як словникових одиницях.

Однак ФСП аспектуальності ширше дієслівного виду і являє собою польову організацію різнорівневих мовних засобів, що виконують певну семантичну функцію характеристики протікання і розподілу дії у часі. Аспектуальна характеристика виду, лексичних та інших мовних засобів можуть виступати як потенція і як реалізація. Але реально взаємодіяти ці засоби можуть тільки на рівні висловлювання при виконанні семантичної функції. Аспектуальність дієслівної лексеми міститься як потенційна ознака, здатна реалізуватися в висловлюванні, центром якого є предикат.

Структура "центр-периферія" висловлює основні форми зв'язку компонентів поля і проявляється як характерологічний показник їх внутрішнього порядку. Ця структура виявляє їх роль у виконанні певних семантичних функцій, участь в розподілі інваріантно-семантичного навантаження і особливої ваги в межах поля, а також висловлює структурно-семантичне відношення між компонентами. Звичайно, в залежності від конкретного лінгвістичного матеріалу, залученого до дослідження, це змінює характер пропорційності. У лінгвістичній літературі це обумовлює застосування різних критеріїв при визначенні структурного типу "центр-периферія".

Структура "центр (ядро) - периферія" проявляється у вигляді наступних диференційних зв'язків: більш висока ступінь інтеграції мовних елементів - відносно низька ступінь цієї інтеграції; більше питома вага конститутивних компонентів - низька кількісна ступінь функціонального навантаження периферійних компонентів; більш висока частота вживання - низький ступінь частоти вживання.

Принцип поля в широкому сенсі слова - це стилістичний підхід до мовних засобів. Відомо, що як в межах лексико-семантичного поля - нейтральне слово - ядро, що виражає домінантне поняття, - так і в функціонально-семантичному полі у міру просування від його домінанти вглиб, відкривається відносна можливість для свободи і тим самим для емоційної активності. Навпаки, у міру просування до центру поля відбувається ослаблення експресивності, нейтралізація емоційно-довільного початку. Стилiстичне використання фігур конститутивного та периферичного вираження, частота вживання виступають як вираження комунікативної закономірності цієї функціонально-семантичної відповідності.

РОЗДІЛ 3

СКЛАД І СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ АСПЕКТУАЛЬНОСТІ В АРАБСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

3.1 Ядро функціонально-семантичного поля аспектуальності в українській мові

Основними компонентами структури будь-якого ФСП є ядро і його периферія. В основному, в якості ядра ФСП аспектуальності виступає граматична (морфологічна) категорія виду. На периферії перебувають:

1) класифікуюча лексико-граматична категорія видового характеру дієслова;

2) класифікуюча семантична (лексична) категорія способів дії.

Видовий характер дієслова виражається опозицією граничних і ненасичених дієслів, а категорія способів дії включає лексико-семантичні угруповання дієслів (вони передають різні способи дії).

Детальніше зупинимося на аналізі категорії аспектуальності.

Граматична категорія виду (ядро ФСП аспектуальності) представлена лише в деяких мовах і все ще не має єдиного, задовільного, усіма визнаного визначення. Вперше цей термін зустрічається у слов'янських граматистів, тому розумніше почати наш аналіз з української мови.

В українській мові вид розглядається як категорія бінарна, що включає два протилежних розряду дієслів - dokonаного (перфективний) і недоконаного (імперфективний) виду (аспекту) (далі ДВ і НДВ).

Вживання видових форм, що протиставляються, значимі в мовній свідомості носія української мови в ситуаціях типу: "Він читав, читав, але не дочитав". "Ми чекали, чекали, але не дочекалися" і т.д..

Як бачимо з прикладу, семантичної базою цієї видової опозиції є протиставлення доконаної/недоконаної внутрішньої межі дії. В українській мові, як і в інших слов'янських мовах, доконаний вид висловлює "завершеність ситуації", досягнення її природної (внутрішньої) межі, а недоконаний вид висловлює "незавершений" характер ситуації:

Сонце тільки що **сіло** (ДВ): на небі високо **стояли** (НДВ) довгі червоні хмари.

Цього вечора я **залишився** (ДВ) вдома, але я **не думав** (НДВ) про неї.

Загорілося (ДВ) червоне світло світлофора, але водій **не думав** (НДВ) зупинитись.

Необхідно відзначити, що вид відрізняється лише в минулому і майбутньому часі. Уявлення про завершеність не сполучається в українській мові з уявленням про теперішній час, і форми теперішнього часу опиняються поза аспектуальними протиставленнями.

Наприклад:

Ми наслідуємо кращі традиції класичної літератури: тут дієслово "наслідуємо" має значення недоконаного виду теперішнього часу.

Ми наслідуємо їх приклад тоді, коли переконаємось у його доцільності: в цьому реченні дієслово "наслідуємо" має значення доконаного виду майбутнього часу.

Крім того, серед видових пар виділяються ще двовидові дієслова (наприклад, атакувати, обіцяти, організувати, одружити). Їх видове протиставлення встановлюється з контексту і не спирається на формальне розходження. Двовидовими дієсловами називаються дієслова, які поєднують в одній і тій самій словоформі і в одному і тому ж лексичному значенні функції ДВ і НДВ.

Наприклад:

Стало бути, пан Ратчев одружився в перший раз на вдові?

Багато вчених вважають за потрібне термінологічно розмежовувати категорію виду в слов'янських мовах і аспектуальні категорії в інших мовах, так як слов'янський вид поставав як окремий випадок загального поняття "аспект".

Розвиток слов'янського дієслівного виду не обмежується рамками поля аспектуальності. Із самого початку істотну роль відігравала взаємодія полів аспектуальності і темпоральності. Таким чином, розвиток категорії виду здійснювався в такій польовій структурі, в якій вже були граматичні елементи - аспектуально-темпоральні.

Однак не всі вчені вважають вид морфологічної категорією, так як вид в українській мові не будується на опозиції флексій, тобто граматичних форм.

Якщо взяти до уваги цю точку зору, видове ядро ФСП аспектуальності в українській мові побудовано лише на бінарній опозиції граматичних значень (граммем) ДВ і НДВ, тобто немає уніфікованих граматичних форм, що будують опозицію доконаного і недоконаного видів. Таким чином, категорія виду являє собою більш класифікуючу категорію, ніж словозмінну.

Українські способи дієслівної дії спираються в основному на граматичне протиставлення ДВ/НДВ і виражаються за допомогою префіксації, суффіксації або нерозкладній комбінації префікса і рефлексивного суфікса -ся, або безаффіксальний.

Наприклад:

Вона не договорила свою промову і швидко пішла.

Префікс до- висловлює значення комплетива.

Наприклад: Ми з пані Шликовою розговорилися. Комбінація префікса і рефлексивного суфікса має значення еволютива "все більш і більш залучатися в дію".

Показники українських способів дії можуть бути полісемічними. Наприклад, префікс пере- є показником суперативу, німіфактиву, рефактиву.

Наприклад: Вона хотіла переламати себе.

Кілька разів перечитав я записку Ані.

У першому реченні префікс пере- використаний в значенні "перемогти, перевершити" (суператив), у другому - в значенні "ще раз" (рефактив).

3.2 Ядро функціонально-семантичного поля аспектуальності в арабській мові

Арабське дієслово зустрічається у двох можливих морфологічних формах, що мають назву "доконаний" та "недоконаний" вид. Дві форми відрізняються морфологічно правильними способами, які частково є функцією морфологічної складності дієслова. Доконаний стан - є суфіксальним, а недоконаний - афіксальним.

Префікс -я, що знаходиться у деяких із недоконаних форм, є підтвердженням за замовчуванням позиції префікса в дієслові недоконаного виду, коли суфікс -а - це вказівка за замовчуванням позиції суфікса в дієслові доконаного виду. Недоконаний вид є основою для трьох різних морфологічних "настроїв": вказівного, підрядного та юсивного. Суб'єктивний (і юсивний) обраний певними синтаксичними контекстами, включаючи модальні середовища.

Наприклад:

- كتب - написав (доконаний вид)
- كاتب - написала (доконаний вид)
- كاتبوا - вони написали (доконаний вид)
- تكتب - вона пише (недоконаний вид)
- يكتب - він пише (недоконаний вид)

На цьому етапі ми наголошуємо, що терміни "доконаний" та "недоконаний" позначають морфологічні категорії і використовуються в цьому дослідженні лише для позначення морфологічної форми дієслова. Питання про те, з якими інтерпретаціями ці морфологічні категорії сумісні, є частиною того, що тут йдеться, тому ми не використовуємо ці морфологічні терміни з будь-якими семантичними упередженнями.

Посилаючись на дієслова, зокрема на приклади, наведені нижче, ми цитуємо дієслово у тій морфологічній формі, у якій він зустрічається у відповідному прикладі.

У кореневому застереженні дієслово в недоконаному виді трактується як опис стану, що має місце в теперішньому часі. Дієслово тлумачиться як опис події, яка триває в теперішньому часі.

Наприклад:

نوغة لا تزال تعرف الجواب.

Нуга (ще) **знає** відповідь.

نوغة لا تزال تصلح السيارة الان.

Нуга (ще) **лагодить** машину зараз.

نوغة لا تزال تصلح السيارة كل الشتاء.

Нуга (ще) **лагодить** машину кожної зими.

Виділені дієслова вказують на протікання дії у теперішньому часі (недоконаний вид).

В арабському дієслові уснує дві серії відмінюваних дієслів - префіксальна та суфіксальна. Ці форми протиставляються одна одній за своїм використанням і відповідають тим самим відмінюваним формам, які зазвичай називають часовими. Необхідно згадати, також, що сутність цих часів арабського дієслова полягає в тому, що ними, в першу чергу, передається протиставлення між дією, яка закінчилась в певний момент (або завершиться) та дією недоконаною.

Чи передають форми *يفعل-فعل* відношення часу? Відповідь буде позитивною: за допомогою цих двох форм протиставляються одна одній форми в поєднанні з рядом синтаксичних прийомів і деякими союзами можна передати час дії з достатньою чіткістю. Арабська мова має такі ж можливості передавати різні відтінки відношення до часу дії, як і українська мова, де відмінюється три дієслівних часи. Але дві відмінювання форм арабської мови, яке є одним із засобів передачі розташування подій у часі, мають ще й інший аспект - відношення до завершеності дії, і через цей аспект і в зв'язку з ним вони передають послідовність в часі.

Час, як граматична категорія, являє собою розташування подій по відношенню до моменту мовлення або до того часу, до якого мовець або автор відносить свою розповідь. Відношення подій до моменту мовлення і розподіл їх

за часом здійснюється за допомогою наявних засобів у мові, тобто певних граматичних форм, які називаються "часовими".

До форм минулого часу відносять: найближчий минулий час, віддалений минулий час, попередній минулий час, доконаний час, недоконаний час, тривалий час, звичайний і так далі.

Для передачі всіх цих співвідношень між моментом розповіді та моментом дії, якісних та кількісних характеристик дії і їх розподілу у часі існують різні відмінювані форми.

Суфіксальні форми, тобто доконаний час, або перфект, вказує на те, що певна дія або стан передається як завершена на певний момент. При цьому в певну дієслівну форму не включається ніякої вказівки на тривалість цієї завершеної дії: вона може бути і тривалою і моментальною, таким чином поняття виду в ній не відображене.

Доконаний час передає наступні відтінки категорії часу:

1) Перфект частіше за все передає завершену дію (минулий час)

Наприклад:

ختم الكتاب و دفعه الى الرسول.

Він запакував лист і передав його посланцю.

اني قد رأيت رجلا خرج من عندك.

Я тільки що бачив людину, яка вийшла від тебе.

2) У значенні попередньо-минулого часу форма перфекта часто використовується в поєднанні з перфектом дієслова كان, який ставиться перед основним дієсловом.

Наприклад:

فقال أطلبوه و كان انتصف الليل.

Він сказав: "Вимагайте його!", але на той момент вже наступила ніч.

و مرض و توفي و كان قبل مرضه قد أحضر ولده.

Він захворів та помер, а ще до своєї хвороби він покликав свого сина.

3) Перфект дієслова, переважно у формі 1-ї та 2-ї особи, може передавати теперішній час конкретного моменту, головним чином під час проголошення певної заяви, як результат такої заяви.

Наприклад:

а) під час продажу або дарування: *بعتك هذا* - Я тобі дарую це.

б) під час клятв або клятвених обіцянок: *أشهدتك الله* - Заклинаю тебе Аллахом.

4) Форми перфекта виражають теперішній час як стан, який виник в результаті події або дії, яка відбулася в минулому часі. Особливо це має місце бути у дієсловах, які виражають почуття, відчуття та інші душевні стани.

Наприклад:

فهمت - я розумію, *عرفت* - я знаю, *صدقت* - ти маєш рацію.

5) Дієслово у перфекті використовується в прислів'ях, при передачі дії або стану, що не стосується до певного часу і не сприймається як те, що відбувається постійно.

Наприклад:

من كثرة الملاحين غرقت السفينة.

Через велику кількість матросів тоне корабель.

أنجز حراما وعد.

Благородна людина виконує те, що пообіцяла.

6) Деякі недостатні дієслова у формі перфекту мають значення теперішнього часу.

Наприклад:

а) дієслово заперечення *ليس* (не є)

б) дієслова *نعم* (який гарний), та *بئس* (який поганий).

в) форми висхідні до дієслів 3-ї особи однини минулого часу *حبذا* (який гарний), *قلما* (рідко), *عسى* (можливо).

7) Перфект часто вживається для вираження побажання, яке стосується майбутнього часу.

Наприклад:

رحبت بلادك و طاب مرادك.

Хай розшириться твоя країна і хай буде добре твоє бажання.

8) Перфект у значення майбутнього часу вживається також в умовних реченнях як у першій його частині, яка виражає умову, так і вдругій - яка виражає наслідки.

Наприклад:

ان ذهب زيد ذهبته معه.

Якщо Зейд піде, я піду з ним.

مهما قلت ما صدقت.

Що б ти не сказав, я не повірю.

Префіксальні форми, тобто недоконаний час, або імперфект, протиставляються доконаному часу як ті, що позначають недоконану дію на відміну від завершенної дії. Однак ці форми не протиставляються одна одній з точки зору віднесення дії до певної послідовності у дії.

Перфект може передавати різні часи, але частіше за все минулий час. Що стосується імперфекта, то його діапазон значно ширший, їм можна позначити дію, яка стосується будь-якого часу, важливо лише те, щоб дія передбачалась як недоконана. При цьому хоча у конкретних випадках дія, виражена дієсловом у формі імперфекту, завжди стосується до одного певного часу, тим не менш у її вживанні ні одне з часів не може мати переваги.

1) Імперфект може позначати дію або стан, який не стосується до моменту часу, тобто це дія, яка постійно відбувається. У цьому випадку вживання імперфекта аналогічне вживанню іменному реченню без дієслова.

Наприклад:

أي قميص لا يصلح للعريان؟

Яка сорочка не годиться для голого?

2) Теперішньо-майбутній час, тобто дія, яка може однаково стосуватись і теперішнього часу і майбутнього.

Наприклад:

أكثرهم لا يعقلون.

Більшість із них не розуміє (не зрозуміє).

اني ناظر الى ما تفعله.

Я спостерігаю, що ти робиш (будеш робити).

3) Імперфект позначає власне теперішній час, коли на це вказує контекст і немає спеціальних вказівок на інший час.

Наприклад:

ابن سبيل منقطع يريد رفاك.

Подорожній, який відстав від каравану, просить твого щедрого дару.

اني أظن السيف صارما.

Я думаю, що цей меч гострий.

4) Імперфект має значення недоконаного або тривалого минулого часу, яке відбувається одночасно з іншим минулим часом, вираженим дієсловом у перфекті. При цьому дієслово в імперфекті відноситься до дієслова в перфекті без з'єднального сполучника.

Наприклад:

أرسل يدعو.

Він послав покликати його.

Однак безпосереднє відношення до дієслова зі значенням минулого часу необов'язкове. Достатньо, коли у реченні є певна вказівка на минулий час або коли перед дієсловом знаходиться інше речення або дієслово у значенні минулого часу.

Наприклад:

انطلقت بقوسى و أنا أظن أني أرجع من ساعتى.

Я відправився зі своїм луком, я думав (імперфект), що повернуся одразу.

سأل عنهم و أين يجتمعون.

Він спитав їх і про те, де вони збираються.

5) Поєднання імперфекту дієслова з попереднім дієсловом كان передає значення недоконаного минулого часу.

Наприклад:

كان يقول.

Він зазвичай говорив.

كانت العجوز تخدمني.

Ця стара зазвичай мене обслуговувала.

б) Імперфект передає майбутній час, якщо у реченні є вказівка на майбутній час.

Наприклад:

أسافر غدا.

Я завтра поїду.

ثم نجمعها كلمة واحدة و نمتحن الشيخ بها.

Після цього ми зберемо це в одне слово та випробуємо старого.

Розподіл значень відносно часу при вживанні імперфекту та перфекту в багатьох випадках залежить від сусідства інших дієслів у тій чи іншій формі. Серед них ми виділимо сполучення з формами дієслова كان.

Вони відрізняються тим, що надають головному дієслову значення часу - моменту дії і тривалості, в той час коли приєднання інших дієслів надає цьому в першу чергу певне додаткове значення.

1) Сполучення перфекта дієслова كان з перфектом цього дієслова передає значення попередньо-минулого часу.

Наприклад:

قام من مقعده و كان قد قلق.

Він піднявся зі свого місця схвильований.

Якщо в цьому реченні опустити дієслово كان, то дієслова можуть означати звичайну послідовність дій: قام - قام من مقعده و قلق - Він піднявся зі свого місця і захвилювався.

2) Сполучення перфекту дієслова كان з імперфектом цього дієслова передає тривалу дію у минулому часі.

Наприклад:

لما جئت اليه كان يكتب الرسالة.

Коли я до нього прийшов, він писав лист.

3) Сполучення імперфекту يكون з перфектом цього дієслова означає дію, яка закінчиться у майбутньому часі.

Наприклад:

متى أجلى اليه يكون قد كتب الرسالة.

Коли я до нього прийду, він (на той час) вже напише лист.

3.3 Периферія функціонально-семантичного поля аспектуальності в українській мові

За словами А.В. Бондарко, опис системи ФСП є основним принципом побудови функціональної граматики. Він виділяє в структурі ФСП центр (ядро) поля і його периферію, ядро займають граматичні (морфологічні) засоби вираження, а периферію складають всі види неморфологічних засобів, що виконують одну й ту ж саму семантичну функцію, що і морфологічне ядро.

ФСП аспектуальності української мови представлено граматичним ядром (яке включає два види - доконаний і недоконаний), периферією, що включає лексико-граматичну категорію видового характеру дієслова (виражену опозицією граничних і неграничних дієслів) і семантичну (лексичну) категорію способів дії. На думку багатьох граматистов, в українській мові немає чітких граматичних форм вираження виду, і значення видів тісно пов'язане зі способами.

На відміну від ФСП аспектуальності, яке охоплює граматичну категорію виду, лексико-граматичну категорію видового характеру дієслова і семантичну категорію способів дії, ФСП множинності дії включає лише семантичну категорію одного із способів дії - значень повторності та ітеративності і засоби їх вираження. В області способів дії немає структури, властивої морфологічним категоріям, немає граматичного протиставлення морфологічних форм, способи дії за своєю природою - це підкласи дієслівної лексики, лексико-граматичні розряди.

Об'єктом нашого дослідження є множинність дії (далі МД).

Важливо відзначити, що в лінгвістичній літературі як аналог МД використовуються терміни "дієслівна (предикатна) множинність", "кількісні аспектуальні значення", "множинність ситуацій".

Дієслівна (предикатна) множинність - мовне відображення філософської категорії кількості. У сучасній аспектології поняття безлічі відноситься до

кількісної аспектуальності, яка в свою чергу разом з якісною аспектуальністю входить в функціонально-семантичне поле аспектуальності.

Функціонально-семантична категорія дієслівної множинності вивчена в різних мовах по-різному.

У поняття МД входять такі поняття, як зовнішня множинність дії (інакше повторюваність дії), яка тісно пов'язана з категорією часу, і внутрішня множинність (інакше ітеративна), яка тісно пов'язана зі способами дії. Повторюваність дії показує кількісні характеристики дії в часі, зазначеної в конкретному реченні. Що стосується ітеративності, то це кількісний розвиток дії всередині самого дієслова (внутрішній час).

В українській мові ФСП повторюваності та ітеративності дії під граматичними засобами виступають засоби, які виражають повторність дії, яку ми знаходимо в поєднанні дієслова минулого часу зі словом "бувало", що позначає нерегулярну повторюваність. Однак треба враховувати, що це слово в різних словниках трактується або як вставне слово, або як частка. Тут же є і модальне значення, елемент значення пригадування. Як відомо, частки є засобами вираження граматичних значень на рівні словосполучення і пропозиції, тобто в даному випадку поєднання дієслів у формах минулого і майбутнього часів з часткою "бувало" є синтактико-граматичним засобом вираження МД. У реченні частка *бувало* виділяється комами.

Наприклад:

Ніхто не міг скрутити сорочку спритнішим мене; *бувало*, у мене ніколи ні одна золота китиця не зімнеться.

Скільки разів, *бувало*, - пам'ятаєш, я тобі колись розповідав?

Під лексико-контекстуальними засобами вираження МД маються на увазі такі засоби вираження повторюваної дії, як обставини частоти і повторності. Зміна способів дії дієслів відбувається під впливом зазначених лексичних засобів в контексті пропозиції.

В українській мові найбільш уживаними обставинами частоти і повторності дій є: завжди, регулярно, зазвичай, часто, іноді, рідко, коли-небудь, ніколи, темпоративи: знову, а також двічі, неодноразово, повторно, періодично.

Це можуть бути як засоби циклічної, так і невизначеної повторюваності.

Наприклад:

1) Лексико контекстуальні засоби визначеної повторюваності:

Я **знову** призупинився.

Служниця **двічі** стукала до мене, але я проганяв її.

Микола **знову** похитав головою.

2) Лексико-контекстуальні засоби невизначеної повторюваності:

Єпископ сидів перед дзеркалом, але **час від часу** його права рука втомленим рухом знову приймалася благословляти.

Приходила **кілька разів** Анастасія Єгорівна, це вже бог знає навіщо.

Під лексичними засобами ми розуміємо використання дієслівних лексем, в семантиці яких закладено значення ітеративності, або мультиплікативності дії. Ітеративність передає повторюваність у внутрішньому часі. У свою чергу, лексичні засоби поділяються на безафіксальні і афіксальні.

Під безафіксальними лексичними засобами розуміються засоби вираження повторності дії, при якому дієслова допускають мультиплікативне прочитання у всіх основних аспектуальних формах. Мультиплікативність - це внутрішня повторюваність дії в одній тимчасовій рамці. Як пояснює С. Г. Татевосов у своїй статті "Акціональність: типологія та теорія", мультиплікативність - лексична властивість дієслова.

Наприклад:

Жульєн **тремтів** від страху: а раптом вона відповість згодою!

Серце моє **калатало** і, звичайно, не лише від вина.

Під афіксальними лексичними засобами вираження повторності дії мають на увазі дериваційні засоби зі значенням мультиплікатива.

Українська мова має багатогранний набір словотворчих засобів передачі багаторазовості вчинення дії: суфікси -іва- / -ва - / -а- (висиджувати), префікси по-, при-, роз-, на-, про (б) -, з-, за-, ви- (поглядати, назбирати, крокувати).

Наприклад:

Запозіхав малий, нудно йому тут стояти, дивитися на якийсь хирлявий батон.

Поскрипували, ніби розминаючись, колеса.

У зв'язку з флективною структурою української мови афіксальних засобів, на наш погляд, набагато більше, ніж безафіксальних.

В українській мові поєднання частки бувало і дієслова може бути розглянуто як аналітичний засіб синтактико-граматичного засобу вираження МД. Частки є засобами вираження граматичних значень на рівні словосполучення і речення.

На периферії перебувають всі неграматичні засоби, наведені нами вище: лексико-граматичні (пере-) синтаксичні (прибуває), лексико-контекстуальні (знову).

Всі вищевказані засоби висловлюють зовнішньочасову повторюваність дії. Лексичні засоби передають внутрішньочасову повторюваність дії.

3.4 Периферія функціонально-семантичного поля аспектуальності в арабській мові

Поняття кількості - одне з основних понять, вираження якого притаманне мові. Кількісні значення припускають, що дія або обмежена кратністю свого прояву, або, навпаки, характеризується необмеженою тривалістю або повторюваністю.

Загальне значення багаторазовості дії в арабській літературній мові, як і в українській мові, значно диференційовано; в арабській літературній мові воно по-різному заломлюється і отримує різну інтерпретацію залежно від загальної граматичної семантики тієї чи іншої породи. Наведемо кілька прикладів.

І в 2, і в 5 породі формальним показником повторюваності дії є такий специфічний засіб дієслівного словотвору семітських мов як гемінація другого кореневого приголосного в якості одного із способів посилення основи. Дієслова даних порід в залежності від контексту можуть висловлювати різні відтінки цього значення.

Значення повторюваності дії висловлює тривалість дії, не обмежену часовими межами. В його рамках виділяється довго-дистрибутивне значення,

яке передбачає поширення дії в різних напрямках або проведення часу за будь-яким заняттям з відтінком неквапливості в його скоєнні та може виражатися дієсловами 2 і 5 порід.

Наприклад:

1 порода: хвалити **مدح - يمدح**

2 порода: розхвалювати **مدح - يمدح**

Ускладнено-інтенсивне значення вказує на те, що дія відбувається посилено та повторювано. У арабській літературній мові воно може виражатися дієсловами 2 породи (рідко - 5 породи):

1 порода: терти **مسح - يمسح**

2 порода: натирати **مسح - يمسح**

2 порода: вимивати, намивати **غسل - يغسل**

Преривчасто-пом'якшувальне значення передбачає тривало-преривчасту та послаблену у своєму прояві дію. В арабській літературній мові це значення може бути реалізоване дієсловами п'ятої породи, що іноді передає ітеративність, але з відтінком повільності та ретельності.

Наприклад:

1 порода: ковтати **جرع - يجرع**

5 порода: попивати **تجرع - يتجرع**

5 порода: навідуватись **تردد - يتردد**

Дистрибутивно-взаємне значення передбачає ітеративність дії, яка відбувається між кількома суб'єктами. Тривало-дистрибутивно-взаємний підтип має особливі аспектуальні властивості, які поєднують ідею повторюваності з ідеєю взаємності. Участь двох або більше суб'єктів у дії отримуть своє вираження не в тому, що ці суб'єкти є одночасно суб'єктами своїх же дій, а в тому, що кожен з них, направляючи свою дію в бік іншого, стає одночасно об'єктом дії іншого, а через нього непрямим об'єктом своєї дії.

В арабській мові це значення передається лієсловами шостої породи, які утворюються від дієслів третьої породи шляхом афіксації (за допомогою префікса ta-), який є показником зворотності. Дієслова третьої породи позначають дію, направлену на іншу особу і ту, що викликає відповідну дію.

Прицьому префікс ta- у дієсловах шостої породи призводить до повного розвитку значення взаємності:

3 порода: кликати (когось) نادى - ينادي

6 порода: перегукуватись (із кимось) يتنادى – تنادى

3 порода: знаходитись по сусідству (з кимось) يجاور - جاور

6 порода: знаходитись по сусідству один з одним يتجاور – تجاور

Таким чином, у арабській літературній мові шоста порода лієслова має зворотно-взаємне значення і позначає повну взаємність у виконанні дії двома та більше суб'єктами.

Периферійні ознаки видо-часових форм в арабській літературній мові мже бути виражено за допомогою часток, що вказують на перфекність/імперектність дії.

1) Після "щоб", "для того, щоб" كي

:Наприклад

جئت كي تعطيني ذلك .

Я прийшов для того, щоб він дав мені це.

2) Після комбінацій перерахованих сполучників, а також в комбінаціях із запереченнями (لكي، لأن، لكيلا)

Наприклад:

ما ذكرت ذلك كيلا تطول وسالتي.

Я про це не згадав для того, щоб мій лист не був надто довгим.

3) Після заперечення لن "ніяк", "ні в якому разі", при чому час дієслова при цьому віноситься майбутнього

Наприклад:

لن أقدر على مكفأتك.

.Я ніяк не зможу тебе винагородити

4) Після сполучника حتى у значенні "для того, щоб", коли їм позначається мета дії, яка буде досягнута у майбутньому часі, або коли дія відноситься до майбутнього часу

Наприклад:

اجتهد في الدرس حتى تصبح عالما.

.Старанно навчайся, для того, щоб ти став знаючим (обізнаним)

3.5 Зіставний аспект досліджуваних мов

Хоча українська мова та арабська літературна мова є генетично неспорідненими, обидві вони мають багату морфологію і синтаксис. Проведений порівняльний аналіз дозволяє говорити про те, що в обох мовах в рамках дієслівної лексики за допомогою словотворчих засобів виражаються аспектуальні характеристики дії. Багато ознак системи функціонально-семантичних полів аспектуальності є єдиними в двох мовах, що дозволяє говорити про спільність і універсальності категорій як наслідок єдності відображення субстанцій, властивостей і відносин об'єктивної позамовної дійсності.

Компоненти полів аспектуальності в двох зіставляваних мовах виявляють значну схожість. Відзначимо серед них поєднання з "фазовими" дієсловами та інші аналітичні аспектуальні конструкції; багатий набір специфічних синтаксичних засобів з додатковими аспектуальними функціями; способи дії в українській мові і ряд дієслівних порід, що передають відповідні аспектуальні значення, в арабській літературній мові; лексичні обставинні показники; різноманітні комбіновані засоби аспектуального контексту.

Позначення різних фаз протікання і розвитку дії відноситься до фундаментальних аспектуальних семантичних ознакам. Так, в українській мові, що має граматичну категорію виду і розгалужену систему способів дії в поєднанні з аналітичними конструкціями, які вказують на початок дії, виділяються кілька основних варіантів починання дії. При тимчасових модифікаціях процесуальної ознаки формант або форманти надають простому дієслову значення обмеження у часі. При цьому може вказуватися на початок дії, на обмеження дії будь-якими часовими межами, на закінчення дії як положення часової межі його течією незалежно від його фактичної завершеності або результативності.

В українській мові значення початку дії може виражатися за допомогою дієслів починального способу дії, в рамках якого воно деталізується. Тут виділяється інгресивна початковість, тобто досягнення результату в процесі виникнення явища. Цей підтип виражається шляхом додавання до простого дієслова префіксів по-, за-, роз-, о-, у-, при-, зі- в значенні дії, що починається: побігти, затопити, закричати, засмутитися, почути, подути, полити (про дощ), понести. Інгресивний спосіб дії лише вказує на той факт, що дія почалася (почнетесь) - і, тим самим, швидше за все здійсниться. Однак варто зазначити, що значення починальності у таких дієслів ослаблене, особливо в майбутньому часі, коли дієслово з вихідним значенням "почати робити що-небудь" більше позначає дію в цілому, наприклад:

Він повів/поведе машину. Він поніс/понесе сумку.

В арабській літературній мові подібним дієсловом зазвичай відповідають дієслівні форми минулого або майбутнього часу, наприклад:

.(Він поведе машину) سيقود سيارة

.(Він поніс сумку) حمل حقيبة

Мови, що зіставляються, виявляють багато спільного в позначенні повторюваності дії, її підвищеної інтенсивності та інших способів її протікання і розподілу в часі. В арабській літературній мові, де немає граматичної категорії виду, модифікації процесуальної ознаки (багаторазовість, повторюваність, ретельність, тривалість, інтенсивність, дистрибутивність, взаємність дії) виражаються породами дієслова. Дані аспектуальні значення морфологічно марковані і є відмінною рисою семантики тієї чи іншої породи, представляючи собою модифікації значень первісного дієслова. Н. В. Юшманов вважає, що "ми можемо визначити породи як форми, що вказують спосіб дії, тобто її кількість, якість, напрям". Б. М. Гранде пише про похідні породи: "Ці розширені основи, які змінюють певним чином значення початкової основи, надаючи їй додаткові значення і відтінки інтенсивності дії, багаторазовості, каузативності, зворотності, взаємності, старання і так далі". Абдель Хаді кваліфікує породи як "граматичні способи для передачі різних відтінків значень".

Таким чином, дієслівна лексика арабської літературної мови, як і дієслівна лексика української мови, може бути розділена на два лексико-семантичних розряду, перший з яких включає в себе дієслова зі значенням якісно різних дій і станів, а другий - дієслова із значенням тільки способу прояви дій, позначених дієсловами першого розряду. Аспектуальні значення, що відносяться до другого розряду, виражаються в арабській літературній мові в рамках не всіх, а тільки деяких похідних порід: кількісні та результативні значення знаходять своє регулярне вираження в рамках другої, п'ятої, шостої, іноді восьмий порід. Що стосується тимчасових аспектуальних значень, вони виражені в українській мові відповідними способами дії, а в арабській літературній мові, як зазначалося вище, вони виражені тільки аналітично.

Поняття кількості - одне з основних понять, вираження якого притаманне мові. Кількісні значення припускають, що дія або обмежена кратністю свого прояву, або, навпаки, характеризується необмеженою тривалістю або повторюваністю.

Загальне значення багаторазовості дії в арабській літературній мові, як і в українській мові, значно диференційовано; в арабській літературній мові воно по-різному заломлюється і отримує різну інтерпретацію залежно від загальної граматичної семантики тієї чи іншої породи.

Що стосується своєрідності і індивідуальних особливостей мов, що зіставляються, то вони яскраво проявляються в структурних типах і характеристиках полів аспектуальності, їх місці в граматичній системі.

В українській мові функціонально-семантичне поле аспектуальності чітко, рельєфно окреслено, подібно ФСП темпоральності. Воно як поле вибудовується навколо граматичної категорії виду, отже, є граматично сильно центрованим, що спирається на інтегровану систему граматичних форм в рамках категорії виду, на видових утвореннях, які характеризуються неповною граматикалізацією. У рамках цього поля видові форми знаходяться в безпосередньому тісному зв'язку і взаємодії з одиницями різних мовних рівнів. Таким чином, тут можна говорити про взаємодію на рівні парадигматики. У той же час, очевидним в даному випадку є і синтагматична взаємодія видових форм

зі словами довго, іноді, часто, раптом. Дані мовні факти доводять факт об'єднання граматичної категорії виду в українській мові із взаємодіючими з нею елементами в ФСП аспектуальності, що має в українській мові моноцентричну структуру.

В арабській літературній мові функціонально-семантичне поле аспектуальності менш центроване, що багато в чому визначається відсутністю тут граматичної категорії виду. Велика кількість компонентів поля - це різнорідні засоби, деякі з яких не мають статусу самостійної категоріальності і взаємодіють між собою на семантичній основі, що об'єднує різнорідні елементи системи.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Побудоване на приципах прототипної семантики зіставне дослідження категорій аспектуальності та темпоральності у неспоріднених та різних за структурою мовах дозволило визначити складники цих категорій, визначити зв'язок граничності/неграничності дії з іншими семантичними компонентами, зіставити словотворчі засоби вираження категорії аспектуальності в українській та арабській мовах, виділити периферійні ознаки видо-часових форм перфектного/імперфектного аспектів в арабській мові та форм недоконаного/доконаного видів в українській мові.

Універсальна категорія аспектуальності взаємодіє із категорією граничності/неграничності дії та реалізується в українській мові в межах чіткої видової системи. У арабській літературній мові семантичне протікання дії закладене у видо-часову форму.

На відміну від української мови, в арабській літературній мові імперфектний аспект набуває додаткових відтінків уживання в аспектуальних ситуаціях із семантикою майбутньої або умовної дії. Отже, сфера аспектуальних значень імперфектного аспекту може варіюватись і набувати значення не тільки минулого часу, а й теперішньо-минулого та майбутнього в минулому.

В українській та арабській мовах вираження категорій темпоральності та аспектуальності відбувається за допомогою фінітних дієслів, неособових форм дієслова, конструкцій, маркерів часу, міри і ступеня, віддієслівних іменників і часток.

ВИСНОВКИ

Під час зіставного аналізу функціонально-семантичного поля в українській та арабській мові нам вдалося дійти таких результатів: немає абсолютно тотожних понять в різних мовах, оскільки в основі понять лежать різні предметні відносини, закріплені різними засобами. Дійсність в різних мовах представлена по-різному. Це обумовлює особливості мовного мислення, особливого у носіїв кожної мови.

Загальним же для української і арабської мов є те, що вони, виконуючи комунікативну і пізнавальну функцію, відображають одну і ту ж дійсність. Дієслова зіставлених мов як в українській, так і в арабській мові не відрізняються загальними формальними характеристиками: схожою лексичною сполучуваністю, для більшої частини дієслів цієї групи характерні похідні значення.

В ході дослідження було виявлено, що арабські дієслова мають більш розгорнутий ряд синонімічних варіантів, більш розгалужену словотворчу мережу, в яку входить ряд дієслів, утворених на основі трьохбуквені кореня. (Арабський корінь має жорстку структуру і обов'язково включає три приголосних). Дієслову властиві системи видо-часових форм, стани (також і для похідних дієприкметників), особа, число, рід, а також система синтаксично обумовлених форм, умовно званих способами. Крім того, дієслово в літературній арабській мові характеризується особливою лексико-граматичною категорією характеристики дії за його інтенсивністю, спрямованістю,

причинністю. Ця категорія має десять основ, званих "породами" або "розширеними основами", тобто, крім вихідної первинної основи, або "породи", є ще дев'ять основних найбільш уживаних похідних. В цілому ж багато в чому значення цих лексико-семантичних варіантів дієслів розташовуються співвідносно українським, що підтверджується дієслівною класифікацією.

Дослідження і аналіз системи класичної арабської мови на матеріалі стародавніх пам'ятників показує, що ще в найдавніший період в арабській мові за допомогою ряду прийомів від дієслів з простою, первинною основою утворювалися вторинні, розширені основи, які становлять разом з простою, первинною дієслівною основою певну систему. Ці основи досить регулярно утворюються від дієслівних коренів, хоча далеко не кожне дієслово має повний набір таких форм. Значення розширених дієслівних основ є певні модифікації основного значення з боку якості, спрямованості, інтенсивності. Вони можуть позначати каузативність, зворотність, взаємність, намагання вчинити дію.

Дієслівне поле представлено в арабській мові також, як і в українській мові, великою кількістю елементів, що свідчать про наявність подібних категорій відношення в семітських мовах і про виняткову роль лексики в загальному словниковому складі.

Незважаючи на таке розмаїття дієслівної лексики в українській та арабській мовах, вони піддаються класифікації за різними підставами. В ході дослідження підтвердилася можливість такої класифікації за кількома підставами:

- 1) за допомогою семантичних ознак, що становлять значення лексичних одиниць;
- 2) за тематичними групами (на підставі тематики повідомлень, в яких можуть бути використані лексичні одиниці);
- 3) з урахуванням абстрактних граматичних сем.

Межі між групами, в які поміщені лексико-семантичні варіанти дієслів української мови, досить умовні, що пов'язано:

- а) з наявністю безлічі значень, які іноді настільки тісно переплітаються в дієслові, що неможливо з упевненістю говорити про переважання одного з них;

б) з тим, що дієслова постійно розвивають нові значення, особливо переносні,

в) з тим, що класифікація надана за різними підставами, а отже, одне й те саме дієслово може входити в різні групи. В цілому ж багато в чому значення лексико-семантичних варіантів дієслів в арабській мові розташовується співвідносно українським, що підтверджується дієслівною класифікацією.

У синхронному стані мови динамічні процеси проявляються у взаємодії між різними ділянками даного ФСП, а також у взаємодії цього ФСП з іншими полями в обох мовах.

При цьому дієслова можуть приймати на себе семантичні функції інших дієслів, тобто в їх семантичній структурі спостерігаються явища синкретизму. Здатність слів входити відразу в декілька лексико-семантичних груп є важливою організаційною рисою як української, так і арабської мов. Це свідчить про стійкість явища. Взаємодія класів всередині поля і зв'язок досліджуваного поля із суміжними полями, встановлені в обох мовах, є свідченням взаємодоповнюючих характерних для мови в цілому властивостей дискретності і континуальності.

Характерною тенденцією пристроїв ФСП в українській мові є домінування підкласів "антагоністичних відношень", наявність зв'язків досліджуваного поля з полями існування, фізичного впливу на об'єкт, руху, переміщення об'єкта, звучання, соціальної діяльності, творчої діяльності.

Порівняльне дослідження семантичних полів не тільки сприяє теоретичному вивченню лексичної системи мови і мовної картини світу, але і відкриває перспективу для створення двомовних ідеографічних українсько-арабських і арабсько-українських словників активного типу. Такі словники, як словники активного типу, слугують розвитку мовних навичок мовця, дозволяють вибрати з поля можливих одиниць найбільш відповідну для конкретної ситуації.

АНОТАЦІЯ

أطروحة الماجستير " خصوصية أداء الفئة الدلالية للخصوصية في اللغتين العربية والأوكرانية الحديثة: جانب مقارن " يحتوي على 70 صفحة من النص ، 65 مصدرًا للأدب المستخدم. الكلمات المفتاحية: الجوانب ، العرض ، المجال الدلالي الوظيفي. موضوع الدراسة: الفئة الدلالية للدلالة على اللغتين العربية والأوكرانية الحديثة. موضوع البحث: مجموعة من الوسائل المعجمية والنحوية والمعجمية التي تعمل على تنفيذ الفئة الدلالية للخصوصية في الكلام. الهدف: إنشاء ميزات مشتركة ومميزة في هيكل وأداء والتعبير عن فئة من الجوانب في لغات هيكلية مختلفة لا علاقة لها. يمكن تعريف الجانب الجانبي على أنه فرع علم التركيب النحوي ودلالات اللغة النحوية ، التي تدرس فئة الشكل اللفظي (في المصطلحات الدولية لـ "الجانب") ، وعلى نطاق أوسع ، "مجال الجوانب" بأكمله ، وهو مجال كبير من اللغات ، مع مجموعة متنوعة من اللغات ، متشابهة أو مجاورة للنموذج بعبارات ذات مغزى وظيفية. يمكن صياغة التعريف الدلالي لفئة الفعل وتعيينها من فئات الفعل الأخرى على النحو التالي: يشير نموذج الفعل " إلى كيفية سيره في الوقت المناسب أو كيفية توزيعه بمرور الوقت " تم وضع علامة "به". وهكذا ، يرتبط النوع بمفهوم الزمن ، ولكن على عكس فئة الوقت اللفظي ، فإنه لا يهتم بالتوطين الزمني الفعلي لـ "الإجراء" المحدد ولكن مع هيكله الزمني الداخلي كما يفهمه المتحدث. تعرض طريقة العرض "نقاط" في لغة الهيكل الزمني للعمل نفسه لا يعتبر هذا النوع من الفئات الفعلية ، إلا أنه ينتمي إلى فئات الهدف الذاتي "التفسيرية في الغالب" ، والتي تحدد زاوية النظر التي يتم بموجبها النظر في أشكال موضوعية من الصلاحية غير التعاقدية في أشكال اللغة. تتميز فئة الأنواع بلغات مختلفة بمجموعة متنوعة ليس فقط من الأشكال الخارجية للتعبير عنها ، ولكن (وهي ذات أهمية خاصة) وتنوع كبير في المحتوى الداخلي. بمعنى آخر ، يتم التعبير عن قيم التدفق وتوزيع العمل بمرور الوقت عن طريق الفئات المحددة للعديد من اللغات ، ولكن يتم تحديد هذه القيم بلغات مختلفة في اتجاهات مختلفة بلغات مختلفة.

يجب التأكيد على أنه في الوصف العلمي لفئة هذا النوع ، ينبغي تحديد هذه الفئة ليس فقط من وقت الوقت ، ولكن أيضًا من الفئة الوظيفية الدلالية مقارنةً لسيارات الأجرة. في سياق الكلام المنطقي ، لا يتعلق الأمر في الغالب بعمل واحد (حالة ، وما إلى ذلك) ، ولكن يتعلق بالعديد أو العديد ، بطريقة أو بأخرى ذات صلة (العلاقات الزمنية ، والسببية وغيرها ، ونسب التباين ، وما إلى ذلك). (ع). تنعكس هذه الروابط في العلاقات المحددة بين المسندات - الروابط التي تشكل فئة سيارات الأجرة. في الكلام ، تتشابك معاني الجانب ، والجانب الزمني ، وسيارات الأجرة بشكل وثيق مع بعضها البعض ، وتعمل كمكونات لكامل دلالي معقد.

في سياق التحليل المقارن للحقل الوظيفي الدلالي باللغتين الأوكرانية والعربية ، تمكنا من الوصول إلى النتائج التالية لا يوجد لديه مفاهيم متطابقة تمامًا بلغات مختلفة ، نظرًا لأن أساس المفاهيم هي علاقات موضوعية مختلفة ، علاقات مختلفة. يتم تقديم الواقع في لغات مختلفة بشكل مختلف. هذا يحدد خصوصيات التفكير اللغوي الخاص بالمتحدثين في كل لغة.

من الشائع بالنسبة إلى اللغتين الأوكرانية والعربية أن يعكسوا نفس الواقع أثناء أداء وظيفة التواصل والإدراك لا يتم تمييز الأفعال المقارنة باللغتين الأوكرانية والعربية بخصائص رسمية عامة: علاقة معجمية مماثلة ، بالنسبة للجزء الأكبر من أفعال هذه المجموعة من الشخصيات.

في أثناء الدراسة ، وجد أن الأفعال العربية بها عدد أكبر من المتغيرات المترادفة ، وهي شبكة لتشكيل الكلمات أكثر شمولًا ، والتي تضم عددًا من الأفعال المتكونة من جذور مكونة من ثلاثة أحرف. (يحتوي الجذر العربي على بنية صلبة ويجب أن يتضمن ثلاثة أحرف العلة). الفعل هو نظام غريب من أشكال الأنواع الزمنية ، والحالات (أيضًا لمشتقات المشاركين) ، والمفرد ، والأرقام ، والجنس ، وأيضًا نظام من أشكال مشروطة بناءً ، مرتبطة مشروطًا بالوسائل. بالإضافة إلى ذلك ، يتميز الفعل في اللغة العربية الأدبية بفئة معجمية خاصة لخصائص الحركة مع كثافتها وتوجيهها وسببيتها. تحتوي هذه الفئة على عشرة قواعد تسمى "الصخور" أو "القواعد الموسعة" ، أي بالإضافة إلى القاعدة الأولية الأصلية أو "تولد" ، هناك تسعة مشتقات رئيسية أكثر استخدامًا. على العموم ، فإن معنى هذه المتغيرات المعجمية الدلالية للأفعال هو إلى حد كبير بالنسبة إلى الأوكرانية ، وهو ما أكدته التصنيف اللفظي.

تبين دراسة وتحليل نظام اللغة العربية الكلاسيكية على مواد الآثار القديمة أنه في الفترة القديمة في اللغة العربية ، من خلال سلسلة من التقنيات من الأفعال مع أساس بسيط ، أساسي ، ثانوي ، نظام. تتشكل هذه الأساسيات بشكل منتظم إلى حد ما من جذور الفعل ، ولكن ليس لكل فعل مجموعة كاملة من هذه الأشكال. معنى القواعد اللفظية الموسعة هي بعض التعديلات على المعنى الأساسي من حيث الجودة والتركيز والشدة. يمكن أن ينقل السببية ، المعاملة بالمثل ، المعاملة بالمثل ، محاولة للعمل.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Адмони В. Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики / Владимир Григорьевич Адмони. — Л. : Наука, 1988. — 238 с.
2. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові. Система засобів вираження : [наукова монографія] / Олександр Іванович Бондар ; Одеськ. держ. ун-т ім. І. І. Мечникова. — О. : Астропринт, 1996. — 192 с.
3. Бондар О. І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові. Функціонально-ономасіологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Олександр Іванович Бондар. — К., 1998. — 32 с.
4. Бондарко А. В. Граммема и морфологическая категория / А. В. Бондарко // Юбилейная научно-методическая конференция Северо-западного зонального объединения кафедр русского языка педагогических институтов. Программа и краткое содержание докладов (27 янв. — 1 февр. 1969 г.) / отв. ред. А. Г. Руднев. — Л. : ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1969. — 26 с.
5. Бондарко А. В. Вид и время русского глагола / Александр Владимирович Бондарко. — М. : Просвещение, 1971. — 239 с.
6. Бондарко А. В. Грамматическая категория и контекст / Александр Владимирович Бондарко. — Л. : Наука, 1971. — 115 с.
7. Бондарко А. В. Функциональный анализ грамматических категорий / Александр Владимирович Бондарко. — Л. : ЛГПИ, 1973. — 192 с.

8. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий / Александр Владимирович Бондарко. — Л. : Наука, 1976. — 255 с.
9. Бондарко А. В. О структуре грамматических категорий (Отношения оппозиции и неоппозитивного различия) / Александр Владимирович Бондарко // Вопросы языкознания. — 1981. — № 6. — 28 с.
10. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / Александр Владимирович Бондарко. — Л. : Наука, 1983. — 208 с.
11. Бондарко А. В. Функциональная грамматика / Александр Владимирович Бондарко. — Л. : Наука, 1984. — 136 с.
12. Бондарко А. В. Методологические проблемы языкознания / А. В. Бондарко, А. Н. Гаркавец, Ю. А. Жлуктенко и др. ; [отв. ред. А. С. Мельничук ; АН УССР, Ин-т языковедения им. А. А. Потебни]. — К. : Наук. думка, 1988. — 210 с.
13. Бондарко А. В. Основы функциональной грамматики: Языковая интерпретация идеи времени / Александр Владимирович Бондарко. — [2-е изд.]. — СПб. : Изд-во СПбГУ, 2001. — 258 с.
14. Бондарко А. В. Теория значения в системе функциональной грамматики. На материале русского языка / Александр Владимирович Бондарко. — М. : Языки славянской культуры, 2002. — 736 с.
15. Васильев Л. М. Форма и содержание языка как знаковой системы / Л. М. Васильев // Вестник Восточного института экономики, гуманитарных наук, управления и права. — Уфа, 1996. — № 3 : Педагогика. — 42 с.
16. Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке // Избранные труды. Исследования по русской грамматике / В. В. Виноградов. — М. : Высш. шк., 1975. — 58 с.
17. Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения (на материале русского языка) // Исследования по русской грамматике / Виктор Владимирович Виноградов. — М. : Наука, 1975. — 294 с.
18. Виноградов В. В. Русский Язык. Грамматическое учение о слове / Виктор Владимирович Виноградов. — М. : Высшая школа, 1986. — 640 с.

- 19.Виноградова О. В. Функціонально-семантична категорія локативності в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Виноградова Ольга Володимирівна ; Інститут української мови НАН України. — К., 2001. — 19 с.
- 20.Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / Іван Романович Вихованець. — К. : Наук. думка, 1992. — 224 с.
- 21.Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис : [підруч. для студ. філол. ф-тів вузів] / Іван Романович Вихованець. — К. : Либідь, 1993. — 365 с.
- 22.Вихованець І. Р. Синтаксичні ознаки грамеми майбутнього часу / Іван Романович Вихованець // Українська мова. Теорія і практика. — К. : НМК ВО, 1993. —44 с.
- 23.Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Городенська ; [под ред. І. Вихованця]. — К. : Унів. вид-во "Пульсари", 2004. — 400 с.
- 24.Ворф Б. Л. Грамматические категории / Бенджамин Ли Ворф // Принципы типологического анализа языка различного строя. — М. : Наука, 1972. — 60 с.
- 25.Всеволодова М. В. Категория именной темпоральности и закономерности ее речевой реализации : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук / Майя Владимировна Всеволодова. — М., 1982. — 40 с.
- 26.Всеволодова М. В. Причинно-следственные отношения в современном русском языке / М. В. Всеволодова, Т. А. Яценко. — М. : Русский язык, 1988. — 207 с.
- 27.Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса / Майя Владимировна Всеволодова. — М. : Изд-во Московского ун-та, 2000. — 502 с.
- 28.Всеволодова М. В. К вопросу о методологиях и методиках лингвистического анализа (на примере категорий пространственных, временных и причинных отношений) / Майя Владимировна Всеволодова // Вестник МГУ. Сер. 9. Филология. — 2005. — № 1. —49 с.
- 29.Всеволодова М. В. Система значений и употреблений форм настоящего времени русского глагола (в зеркале корейского языка). Фрагмент

функционально-коммуникативной прикладной грамматики /

М. В. Всеволодова, Ким Тэ Чжин. — М. : ЛКИ, 2008. — 136 с.

30. Всеволодова М. В. Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке / М. В. Всеволодова, Е. Ю. Владимирский. — М. : Либриком, 2008. — 288 с.
31. Всеволодова М. В. Поля, категории и концепты в грамматической системе языка / Майя Владимировна Всеволодова // Вопросы языкознания. — 2009. — № 3. — 99 с.
32. Гак В. Г. К типологии функциональных подходов к изучению языка / В. Г. Гак // Функционально-семантический анализ языковых единиц : сб. ст. — Алма-Ата : КазГУ, 1986. — 15 с.
33. Галиев М. Х. Функционально-семантическое поле чувств (на примере арабского литературного языка) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : 10.02.19 / Максим Хайдарович Галиев. — М., 2005. — 24 с.
34. Гиргас В. Ф. Очерк грамматической системы арабов / Владимир Федорович Гиргас. — Санкт-Петербург : Императорская Академия Наук, 1873. — 214 с.
35. Гловинская М. Я. Многозначность и синонимия в видо-временной системе русского глагола / М. Я. Гловинская. — М. : Русские словари, Азбуковник, 2001. — 320 с.
36. Гранде Б. М. Введение в сравнительное изучение семитских языков / Бенцион Меерович Гранде. 2-е изд., репринтное. — Москва : Восточная литература РАН, 1998. — 439 с.
37. Гранде Б. М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении / Бенцион Меерович Гранде. — [2-е изд.]. — М. : Восточная литература, 2001. — 592 с.
38. Гулыга Е. В. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс. — М. : Просвещение, 1969. — 184 с.
39. Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. — М. : Прогресс, 2001. — 400 с.

40. Данильчук І. Г. Функціонально-семантичне поле посесивності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / І. Г. Данильчук. — Одеса, 1996. — 17 с.
41. Даскалюк О. Л. Семантико-граматична характеристика імператива сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Оксана Любомирівна Даскалюк. — Чернівці, 2005. — 17 с.
42. Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови : [навч. посіб.] / А. П. Загнітко. — К. : Вища шк., 1991. — 77 с.
43. Загнітко А. П. Поліфункціональність морфологічних форм у системі мовної синонімії / А. П. Загнітко // Українська мова. Теорія і практика. — К. : ІСДО, 1993. — 41 с.
44. Загнітко А. П. Знову давноминулий? / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії. — Донецьк : ДонДУ, 1996. — Вип. 2. — 45 с.
45. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови : морфологія / А. П. Загнітко. — Донецьк : ДонДУ, 1996. — 437 с.
46. Загнітко А. П. Сучасні функціонально-лінгвістичні теорії: основи й аспекти / А. П. Загнітко // Науковий вісник Херсонського державного університету : Лінгвістика. — Херсон : ХДУ, 2006. — Вип. 4. — 21 с.
47. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Галина Александровна Золотова. — М. : Наука, 1973. — 323 с.
48. Єрмоленко С. С. До питання про системну зумовленість переносних значень морфологічних категорій / С. С. Єрмоленко // Мовознавство. — 1981. — № 6. — 29 с.
49. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / Світлана Яківна Єрмоленко. — К. : Наук. думка, 1982. — 210 с.
50. Ісакова Ю. П. Категорії аспектуальності та темпоральності в системі італійського й українського дієслова: зіставний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 / Ю. П. Ісакова ; Київ. нац. лінгвіст. ун-т. — К., 2008. — 20 с.

51. Каращук В. А. Темпоральные прилагательные в современном русском языке : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / В. А. Каращук. — Ташкент, 1978. — 19 с.
52. Ковалев А. А. Выражение категории времени в современном арабском литературном языке : дис. ... канд. филол. наук / Александр Александрович Ковалев. — Москва, 1951, — 313 с.
53. Кононенко В. І. Прийменниково-субстантивний комплекс в аспекті синтаксису / В. І. Кононенко // Мовознавство. — 1978. — № 3. — 12 с.
54. Кошмидер Э. Очерки науки о видах польского глагола. Опыт синтеза // Вопросы глагольного вида / сост. проф. Ю.С. Маслов. — М. : Иностранная литература, 1962. — 167 с.
55. Лихошерстова М. Ю. Особенности транспозиции глагольной формы настоящего будущего времени арабского языка в сферы прошедшего и будущего / М. Ю. Лихошерстова // Научная дискуссия : вопросы филологии, искусствоведения и культурологии : [сб. науч. трудов]. — М. : "Международный центр науки и образования", 2012. — Ч. II. — 112 с.
56. Лихошерстова М. Ю. Структура функціонально-семантичного поля темпоральності в сучасних арабській і українській мовах / М. Ю. Лихошерстова // Роль мови і літератури у розвитку сучасного суспільства : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., (Одеса, 24—25 лют. 2012 р.) / Південноукраїнська організація "Центр філологічних досліджень". — О. : Центр філологічних досліджень, 2012. — 68 с.
57. Лихошерстова М. Ю. Temporal deixis in Ukrainian and Arabic: contrastive analysis / М. Ю. Лихошерстова // Рівень ефективності та необхідності впливу філологічних наук на розвиток мови та літератури : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., (Львів, 29—30 берез. 2013 р.) / Наук. філол. орган. "ЛОГОС". — Л. : ЛОГОС, 2013. — 17 с.
58. Мамедалиев В. М. Сравнительно-типологический анализ временных форм глагола в современных арабском и азербайджанском литературных языках: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.17

- "Семитские языки" / Васим Мамедали оглы Мамедалиев. — Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1968. — 23 с.
59. Мамедалиев В. М. Категория времени, лица и наклонения в современном арабском литературном языке коммуникации : автореф. дисс. на соискание науч. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.17 "Семитские языки" / Васим Мамедали оглы Мамедалиев. — Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1974. — 52 с.
60. Маслов Ю. С. Избранные труды. Аспектология. Общее языкознание / Сост. и ред. А. В. Бондарко, Т. А. Майсак, В. А. Плунгян – М.: Языки славянской культуры, 2004, 840 с.
61. Петрова Ю. І. Система часових аналітичних дієслівних форм в єгипетському діалекті арабської мови / Ю. І. Петрова // Сходознавство. — 2009. — № 45—46. — 91 с.
62. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / Александр Афанасьевич Потебня. — М. : Просвещение, 1977. — Т. 4. — Вып. II : Глагол — 406 с.
63. Рыбалкин В. С. Арабская лингвистическая традиция: Истоки, творцы, концепции / В. С. Рыбалкин. — К. : Феникс, 2000. — 358 с.
64. Сорокін С. В. Система дієприслівників часу в турецькій та українській мовах у зіставному аспекті / Сергій Володимирович Сорокін // Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. пр. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. — 333 с.
65. Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / [А. В. Бондарко, М. А. Шелякин, В. С. Храковский и др.] ; под. ред. А. В. Бондарко. — [2-е изд.]. — М. : УРСС, 2001. — 348 с.
66. Хамрай О. О. Обмеження структури арабської граматики / О. О. Хамрай ; НАН України, Ін-т сходознавства ім. Ю. Кримського. — [2-е вид., виправл. й доп.]. — К., 2010. — 231 с.
67. Храковский В. С. Видовременные отношения в системе личных форм глагола в арабском языке : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / В. С. Храковский. — Ленинград : Б.и., 1961. — 18 с.

